

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924

e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

Edese boerderijen

in het teken van

Open Monumenten Dag 2023

Inleiding

Naast de vaste monumenten de oude kerk en de molens staan in de door de Vereniging Oud Ede georganiseerde Open Monumenten Dag 2023 “Edese boerderijen” centraal. Per boerderij wordt een kort overzicht gemaakt van de specifieke kenmerken/bijzonderheden van die boerderij. In deze beschrijving wordt iets dieper op die kenmerken/bijzonderheden ingegaan. De deelnemende boerderijen zijn **De Driehoek**, **Pothoven**, **Groot Beetrum** en **Engelenhove**.

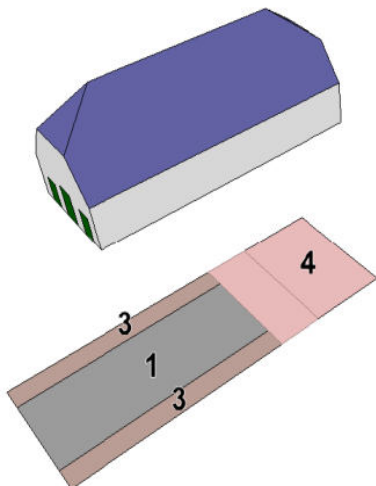
Hoofdvorm en dak

Er zijn een aantal hoofdgroepen boerderijen: Noordelijke (Friese) huisgroep, Hallehuisgroep en de langgevelboerderij, Zuidwest-Nederlandse) boerderij (Dwarshuisgroep), Zuid-Limburgse boerderij, Moderne boerderij. De nu deelnemende boerderijen behoren allemaal tot de **Hallehuisgroep**. Dit type komt voor in bijna geheel Nederland voor. De Hallehuisgroep vormt daarmee de grootste groep historische boerderijen in Nederland. Van oorsprong is het een langgestrekt, **driebeukig** gebouw met de deel (in het Duits “Halle”) in het midden en de stallen aan weerszijden. Typisch voor het hallehuis is het ankerbalkgebint. Boerderijen waren ooit allemaal met stro of riet gedekt en hadden lemen vakwerkwallen of houten wanden. Verstening van de wanden en opkomst van de dakpan is een ontwikkeling van de laatste paar eeuwen, toen de welvaart op het platteland steeg.

De Driehoek (foto links) is een kleine hallehuisboerderij met ruimte voor enkele stuks vee.

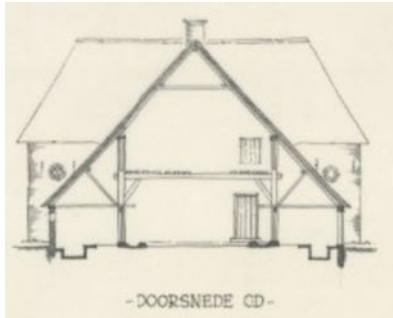
Engelenhove (foto rechts) is een grote hallehuisboerderij.

1 deel, 3 stallen, 4 woonhuis

De Driehoek en **Engelenhove** zijn gebouwd in de basisvorm van een hallehuisboerderij. Oorspronkelijk leefden de mensen en dieren in één ruimte, later werd het woongedeelte afgescheiden van de ruimte voor het vee en overige werkzaamheden zoals dorsen. Het woongedeelte bevindt zich in het voorste gedeelte, daarachter dan de deel met de stallen, die van het voorhuis wordt afgescheiden door een **brandmuur** (tussen 2 en 4). Boven de deel is de hooi en koren opslag, die bij kleinere boerderijen vaak op **slieten** ligt (Slieten zijn een sruw geschildde stammetjes van sparren of dennen waarmee in de oude boerderijen de hooizolder losjes werd dicht gelegd). Het hooi wordt door het hooiluik naar binnen gebracht. Het hooi kan dan van boven de deel makkelijk in de voergoot voor de stallen worden gelegd.

Groot Beetrum is een **krukhuisboerderij** of **krukboerderij**. Dit is een boerderij waarbij de voorste travee van een zijbeuk is uitgebouwd tot een vertrek, vaak een kelder met opkamer. Dikwijls heeft een krukhuisboerderij een verdieping. Voor de bedrijfsvoering is een krukhuis niet nodig, tenzij de kelder als melkkelder gebruikt moet worden, het is veelal een teken van welstand. Een krukhuisboerderij heeft de vorm van een liggende **L**.

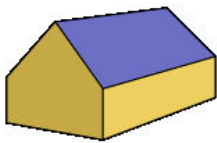

Pothoven is een **T-huisboerderij**.

De T-huisboerderij is via de krukhuisboerderij ontstaan uit het hallehuis. Dit gebeurde eerst in één richting, waardoor de krukboerderij ontstond. Later werd het huis in beide richtingen uitgebreid. Vanaf de 18e eeuw werden de T-boerderijen direct als zodanig gebouwd. Het woongedeelte had meestal aan de ene zijde een pronkkamer, de andere zijde een opkamer die boven een kelder was gelegen.

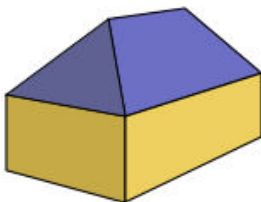
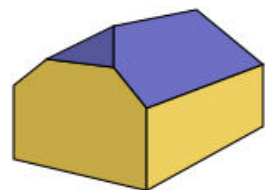
Daken

Op de deelnemende boerderijen en bijgebouwen liggen verschillende type daken: zoals zadeldak, schilddak en wolfsdak.

Een **zadeldak** (bakhuis Groot Beetrum) is een zeer gangbaar type dak dat bestaat uit twee tegen elkaar geplaatste hellende dakschilden die elkaar in de nok snijden. Een nadeel van het zadeldak is de windgevoeligheid de topgevels krijgen veel winddruk te verduren. Met schoren is dit op te vangen

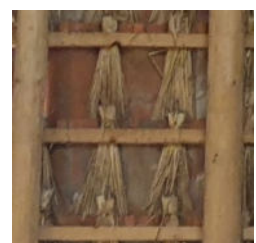
In de traditionele bouwpraktijk, waar men zuinig was met materiaal, werd de gevel in winderige gebieden niet verzwaaard, maar werd de druk afgeleid met afschuiningen: het **wolfsdak** (alle boerderijen), met een bovenaan afgeschuinde punt, deze afgeschuinde vlakken worden ook wel wolfseinden of wolfeinden genoemd.

Het **schilddak** (**Pothoven**, **Groot Beetrum** deels) heeft een volledige afschuining tot aan de dakvoet en door ruime overstekken te gebruiken worden de muren mindernat bij regen. De extra driehoeken die ontstaan maken deze typen niet alleen qua vorm, maar ook door hun constructie beter bestand tegen de winddruk.

Daken gedekt met riet en/of pannen

De daken van de boerderijen zijn geheel gedekt met riet (**Pothoven**), met riet en pannen (**Groot Beetrum**, **De Driehoek**) of alleen met pannen (**Engelenhove**). Het soort dakbedekking pannen, riet of een combinatie is een teken van rijkdom van de boer, hoe meer pannen hoe kostbaarder het dak. Een pannendak is niet winddicht en daarom werden deze met dokken van stro afgedicht. De strodokken werden met de hand geknoopt.

Engelenhove

Gevels

Muurankers

Een muuranker bestaat uit een “strop” of veer die loodrecht door de muur loopt met een oog en een “schieter” of schoot die door het oog van de strop steekt. Een muuranker is bedoeld om bij (oude) huizen, boerderijen en andere gebouwen de balken van de verdiepingsbalklaag aan de gevel te verbinden, om de gevel zo te beschermen tegen uitknikken. Een “schieter” kan recht maar ook gekromd zijn, maar ook de vorm van een letter of cijfer hebben. Vanaf ongeveer 1600 werd het mogelijk in het halfafgekoelde ijzer met een beitel strepen of kerven te hakken, de zogenaamde *smidstekens*. Het schuinkruis (Andreaskruis) is het meest voorkomende algemene teken dat werd gebruikt. Foto **Engelenhove**.

Ramen

De kozijnen verwijzen naar de periode waarin ze gemaakt zijn. Voor 1650 was er de mogelijkheid om glas-in-lood te gebruiken. Omdat de kwaliteit van glas beter werd kon men grotere ruitjes maken van ongeveer 20x25 cm, hiervoor is lood echter te slap en daarom werd het lood vervangen door houten roeden. In de 2^e helft van de 17^e eeuw verscheen er een nieuw type kozijn, een schuifraam zonder kruis. Rond 1700 kwamen er schuiframen met een breedte van vijf of zes ruiten, vijf/zesdeling genoemd. **De Driehoek** heeft ramen met een zesdeling. Omdat de kwaliteit van het glas beter werd had men rond 1750 nog maar 4 ruiten in de breedte nodig, de vierdeling, zie foto **Groot Beetrum**. Rond 1800 de driedeling en rond 1850 een zesruits schuifraam, met een tweedeling (**Engelenhove, Pothoven**). Dit wil niet zeggen dat de ramen niet later gemaakt zijn.

De Driehoek

Groot Beetrum

Engelenhove

Het aantal ramen in een boerderij was ook een teken van welstand, hoe meer ramen hoe hoger de welstand. De boerderijen behorende bij Kernhem (o.a. **Engelenhove**) zijn in de kleuren van Kernhem geschilderd. Dit is goed te zien aan de luiken.

Uilebord

Bij **Groot Beetrum** zit in de nok van de achtergevel een uilebord. Een uilebord is het houten driehoekig bord aan het uiteinde van de vorst en is ontstaan door de wijze waarop de dakvlakken daar bij elkaar aansluiten. Dit driehoekige houten bord diende voor de ventilatie en om de boerderij tegen inwatering te beschermen. Hierdoor kunnen ook kerk- of steen-uilen in en uit vliegen op muizenjacht. Bij **Pothoven** zit rechtsboven de dubbele mestdeur van de deel een opening, mogelijk een doorgang voor uilen of duiven. Pothoven was een grootgrondbezitter en het “Jagttreglement” van 1750 maakte een uitzondering op het verbod voor het houden van duiven voor grootgrondbezitters met meer dan 10 morgen (ongeveer 10 hectare) grond.

Groot Beetrum

Pothoven

Bij **Groot Beetrum** is naast de niet meer zichtbare waterafvoer een doorgang te zien. Vermoedelijk was deze voor kippen

Waterafvoer deel

De vloer van een boerderij loopt naar de achtergevel af. Dit is goed te zien op de foto van **Engelenhove**, de dakrand van de nieuwe potstal loopt horizontaal en de daklijn van de boerderij is links (de woning) iets hoger dan rechts (de deel). In de achtergevel zat een opening om water af te voeren.

Engelenhove

Groot Beetrum 1965
Door ophoging van het erf is de waterafvoer links van de doorgang voor kippen nu niet meer te zien.

Engelenhove 1978
Waterafvoer links van de deeldeuren.

Stalramen

Vanaf de zestiende eeuw werden er al ramen van gietijzer gemaakt. Dat gebruik nam toe vanaf de achttiende eeuw. Stalramen zijn er in de vormen: rond, halfrond en poortvorm. Poortvorm, rechthoekig met gebogen bovenkant, zodat daarboven een bakstenen gewelf kan worden gemetseld. De breedte is hierbij groter dan de hoogte.

Pothoven

Pothoven 1965

Groot Beetrum

Engelenhove

De spijlen in deze ramen tonen vaak een karakteristiek patroon dat overeen komt met de mode in de vormtaal van de tijd waarin het raam ontworpen werd. Het halfronde raam heeft meestal een spijl in de vorm van een kleinere halve cirkel, van waaruit een aantal spijlen naar de halfronde rand uitstralen. Bij houten achtergevels worden rechthoekige ramen toegepast, zie foto op de volgende pagina.

Bakhuisje **Groot Beetrum**

Mestdeuren

Als de potstal vervangen wordt door een stal met een grup moet de mest vaak dagelijks weggehaald en op de mestvaalt gestort worden. Daarvoor werden in de zijgevels mestdeuren aangebracht. Zoals bij **Groot Beetrum** en **Pothoven**

Of aan de achtergevel (dubbele) deuren, bij de lage zijkant, voldoende breed om een kar met mest naar buiten te rijden zoals bij **Engelenhove**.

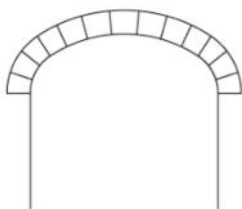

Deeldeuren

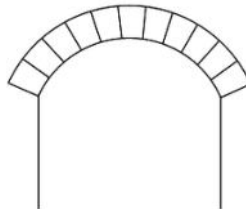
In de as van de achtergevel zijn brede staldeuren geplaatst. Bij de oude houten achterwanden was dit een recht afgesloten opening zoals bij **Groot Beetrum** (foto) en **De Driehoek**.

Bij de achtergevels in baksteen werd tot ongeveer 1880 een mooie korfboog gemaakt. Tegenwoordig worden dit soort bogen bijna niet meer gemaakt. Het is te kostbaar. Na 1880 werd deze vervangen door een eenvoudiger te maken segmentboog. Zowel **Engelenhove** als **Pothoven** hebben een korfboog.

Korfboog

Segment boog

Hooiluik

Boven de deeldeuren zit meestal een hooiluik, het balkvenster dat uitkomt boven de ankerbalken. Om het hooi naar de hooizolder te brengen werd de hooiwagen onder het hooiluik gereden om het hooi via het hooiluik naar binnen steken. Men kon ook de hooiwagen op de deel rijden, de slieten uit elkaar leggen en het hooi op te steken. Ook waren er veel boerderijen met een permanent hooiluik in de slieten 'het balkengat' zodat het hooi makkelijk op te steken was maar ook makkelijk van boven op de deel te gooien was.

Vlechtingen

In de achtergevel van **Pothoven** en **Engelenhove** en in het bakhuisje van **De Driehoek** zitten vlechtingen.

De vlechting is de naam van de wigvormige muurdelen. Die werden gemaakt op de plek waar de muur eindigde in een schuine lijn. In een vlechting zitten tussen de zes en tien horizontale lagen. Bij voorkeur is het een even aantal om een goed verband te krijgen. In dit pand is de vlechting zes lagen hoog. Kleine vlechtingen worden in staandverband gemetseld, dat wil zeggen in een rij 'strekken' (de lengte van de steen) en een rij 'koppen' (de breedte van de steen). De vakman die deze

vlechting maakte, heeft extra zijn best gedaan om vakmanschap uit te stralen: hij heeft de stenen zo gemetseld dat de langste laag in het schuine vlak afwisselend een strekken- of een koppenlaag te zien geeft. Een ander bijzonder detail van vakmanschap is dat de kleinste steen van een vlechting niet minder dan een kop is. De schuine lijn loopt haaks op de schuine lijn van de gevel.

Plattegrond

Van alle boerderijen zijn plattegronden. We gebruiken alleen die van de begane grond. Onderstaand voorbeeld is van boerderij **Groot Beetrum**.

Woongedeelte

De hallehuisboerderijen zoals we die nu zien zijn een doorontwikkeling van boerderijen waar het woongedeelte en de veestalling zich in één ruimte bevonden, een zogenaamd "loshoes). Er was geen afvoer voor de rook van het vuur dat gestookt werd in een ondiepe kuil of verhoging (in de 19e eeuw en begin 20ste eeuw waren dit al uitzonderingen) voor de bereiding van eten en warmte. Nu is de woonruimte en de veestalling altijd gescheiden.

Gang

De gang vormde de centrale verbinding tussen de heerd, de geut, het bakhuis en de stal. Kleinere boerderijen hadden vaak geen gang. Bij veel boerderijen is deze deels of geheel bij een vertrek getrokken. In **Groot Beetrum** is nog een mooie gang aanwezig.

Engelenhove rond 1900

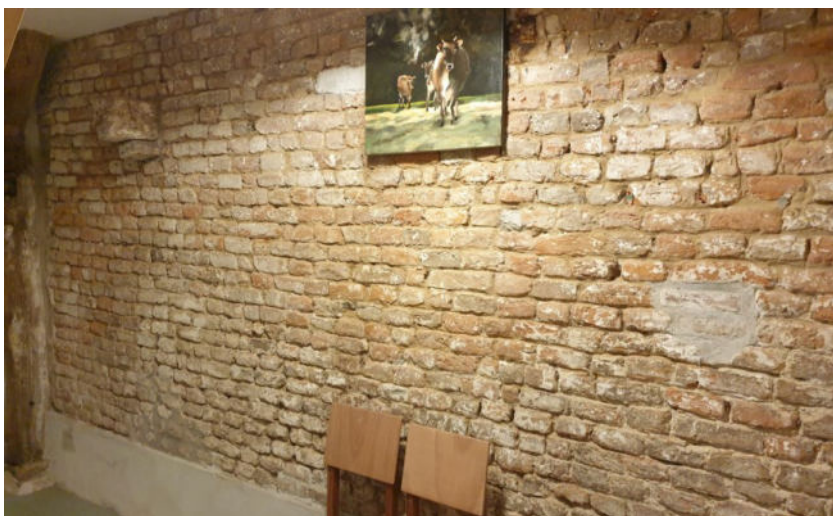
Heerd (woonkamer)

In de woonkamer, de heerd genoemd, werd gewoond en gekookt. Het vuur werd gestookt bij de buitenmuur of een binnenmuur omdat de rookafvoer daar makkelijker te bevestigen is. De binnenmuur werd brandmuur genoemd. De muur werd beschermd door een extra laag harde steen of een rechtopstaande haardplaat. In de schouw was ruimte voor het roken van het vlees (er werd slechts 1 of 2x per jaar geslacht). Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw kwamen er kachels in de boerderijen. De as van het vuur werd niet weggegooid maar gebruikt voor bemesting van het land, als stalstrooisel of erfverharding of na verwerking tot asloog voor de was. Zoals op de foto van het Ede's binnenhuisje te zien lag er achter de deur naast de heerd een bedstede.

Willem Hendriksen bij de heerd, in het boerderijtje aan **de Driehoek**. Het **open** haardvuur brandt. Foto 1930.

Nadat het open vuur vervangen werd door een kachel, werd bij rijkere boeren vanaf de 18^e eeuw de schouw voorzien van een tegelwand (de vroegste tegelwanden stammen nog uit de tijd van het open vuur). Soms werden ze voorzien van een voorstelling. In **Engelenhove** zijn tegeltableaus aangebracht voorstellende een koe en een paard, (zie Ede's Binnenhuisje). Dat vroeger met een open vuur gestookt werd is nog goed te zien aan de brandmuur in de schouw van **Pothoven**, deze is boven de tegelwand zwart van het roet.

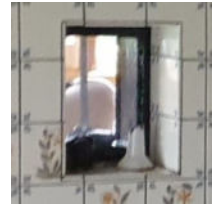
Engelenhove heeft een bijzondere brandmuur, deze is waarschijnlijk gebouwd met stenen van het kasteel Kernhem en in plaats van kalkmortel is leem met zand en water als mortel gebruikt. Rond 1800 werd het metselen van baksteen met leem toegepast bij "hutten en geringe woningen" maar ook voor werk dat aan vuur is blootgesteld en dat is hier het geval. Ook is nog te zien dat

waarschijnlijk het spionnetje is dichtgemetseld. Een spionnetje is een kijkopening in de brandmuur waardoor de boer vanuit de heerd naar de deel kon kijken.

Spionnetje

Om in de gaten te kunnen houden wat er op de deel gebeurt met het vee en of er bezoekers zijn werden één of twee spionnetjes links en/of rechts van de haard aangebracht. Soms ook in de bedstede naast de haard.

Geut (spoel/woonkeuken)

Op een boerderij wordt veel water gebruikt en aangezien het veel werk was water op te pompen of uit de put te halen sprong men er zuinig mee om. In de geut stond een pomp met een afvoer van het water via de deel zodat dit ook nog door het vee gebruikt kon worden. Om deze reden was de geut vaak iets hoger gelegen dan de deel.

Dit is goed te zien op de foto van **Engelenhove**, de dakrand van de nieuwe potstal loopt horizontaal en de daklijn van de boerderij ligt links (de woning) iets hoger dan rechts. Verder was er soms een klein aanrecht en een stevige tafel met daarop twee of drie petroleumstellen in verschillende grootte (eind 19^e begin 20^e eeuw), waarop 's zomers gekookt werd. 's Winters deed men dat zo veel mogelijk op de kachel, dat was goedkoper want die brandde toch.

In de geut werd naast de dagelijkse werkzaamheden als het schoonmaken van melkimmers/bussen etc. gekarnd, kaas en boter gemaakt. Ook vond hier het inmaken van groenten en de voorbereiding voor het wekken van vlees en groente plaats. De toegang tot de kelder bevindt zich dan ook meestal in de geut.

Kelder

In traditionele boerderijen was de kelder een belangrijke ruimte. Koel in de zomer en vorstvrij in de winter: beiden essentieel voor het bewaren van oogstproducten en voedingsmiddelen. Het oogsten, verwerken, inmaken en conserveren van voedingsmiddelen was een tijdrovend en daarmee overheersend gebeuren voor met name de boerin en eventuele dienstmeiden. De werkzaamheden vonden in de geut plaats en om praktische reden was de kelder naast de geut gelegen.

Kelders zijn uitgegraven ruimtes met stenen vloeren en stenen wanden. Steen geleid warmte c.q. koude beter dan zand, hoe dikker de stenen wanden hoe beter de koude geleiding van de ondergrond en/of het grondwater naar de kelder. Dit zorgt voor een vrij constante temperatuur en bij ernstige vorst vormt het enige bescherming tegen het bevriezen van de voorraad.

Het maken van een stenen plafond bovenop zo'n stenen ruimte versterkt dat effect door de grotere massa. De bovenzijde van zo'n gewelf werd soms enigszins vlak gemaakt met een

mengsel van stenen en zand met een hardere laag er op. Dan kon de ruimte bovenop zo'n kelder ook gebruikt worden, vaak als hoger gelegen slaapkamer of 'opkamer'. Soms met een vloer van bakstenen of andere keien, die in zand werden 'gestraat'.

Opkamer

Boven de kelder ligt de 'opkamer' of 'bovenkamer'.

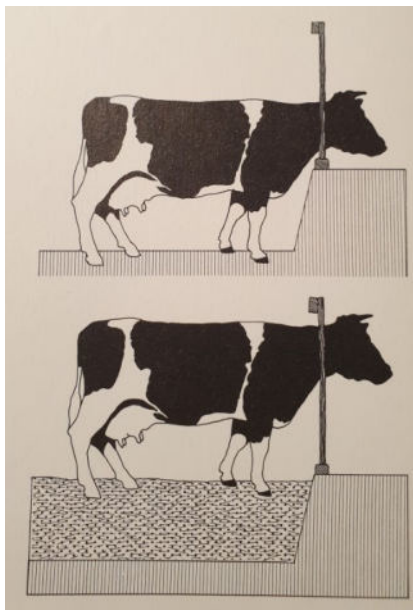
De opkamer ligt boven de kelder en is met trapje vanuit de geut te bereiken. Vroeger waren de boerderijen van hout of met leem bestreken vlechtwerk. De opkamer werd meestal gebruikt als slaapkamer.

Bedrijfsgedeelte

De deel

De deel was de werkruimte van de boer, hier stond het vee, de koeien, de varkens, de paarden. Het vee werd gevoerd, de koeien gemolken en de mest weggehaald. De deel werd ook gebruikt om het graan te dorsen en om een wagen, kar of ander landbouwgerei te stallen. Dit gebeurde in het midden van de deel of tegen de brandmuur aan en werd de dorsvloer genoemd. Het dorsen gebeurde de hele winter door. Het stro dat overbleef werd gemengd met de mest of op andere manieren gebruikt (strodoeken, dakstro, bijenkorven, isolatiemateriaal, in gehakselde vorm in veevoer)

Stallen

De deelnemende boerderijen hadden een gemengd bedrijf met zowel veeteelt als akkerbouw. Het vee (schapen, koeien, varkens) werd voornamelijk gehouden voor de mest en stonden een potstal waarin de mest "opgepot" werd (zonder mest geen akkerbouw). Een potstal is een stal met verdiepte bodem. Op gezette tijden wordt de mest bedekt met een nieuwe laag strooisel van stro of van de heide gestoken plaggen. Door deze manier van werken komt het vee steeds hoger te staan. Als het mengsel van mest en stro/plaggen een bepaalde hoogte heeft bereikt, wordt de stal geleegd. De ondertussen goed aangestampde en gerijpte mest is zeer vruchtbaar en werd vroeger gebruikt voor de akkers in de omgeving. Door het gebruik van deze mest werden de akkers hoger en hoger. De akkers heten essen of engen. Door het intensief afplaggen van de heide ontstonden in Ede ook stuifzandvlaktes

Het vee stond vaak los lang in hun eigen mest. De potstal was niet hygiënisch, donker en vochtig en het vee was smerig. Er zijn twee typen potstal. De middenstal: de uitgediepte stal bevindt zich in het midden (schaapskooi) dit is de oudste vorm van een potstal en de zijpotstal: de uitgediepte stal bevindt zich langs de zijmuren in één en soms in beide zijbeuken.

Met de opkomst van de zuivelfabrieken die hogere eisen stelden aan de hygiëne en de kunstmest (de mest was minder noodzakelijk) werd de potstal vervangen door een stal met een grup waar de koeien naast elkaar stonden met de kop naar de deel. In de grupstal staat het vee aangebonden op een vaste koestand met de achterpoten op de rand van hout of klinkers. Gier en mest vallen in de grup en het ligbed kan dagelijks worden voorzien van vers stro.

De potstal wordt weer gebruikt, zie de foto van een moderne potstal bij **Engelenhove**. Een potstal vermindert de emissie van milieuverontreinigende stoffen.

Paardenstal

De paardenstal staat in een afgescheiden deel van de deel. Paarden verzetten veel werk voor de boer en waren een kostbaar bezit, ze werden dan ook goed behandeld. Voordat men s'avonds ging eten werden eerst de paarden verzorgd. Het voer ging in een ruif of een metalen bak of stenen krib.

De hilt

De hilt is een laag zoldertje dat zich bevond boven de lage zijbeuken en diende o.a. voor opslag van het hooi. Er was vaak ook een kamertje voor de knecht. Ook was er dikwijls tegen de achtergevel een kippenhok op de hilt gemaakt. De kippen konden via een kippentrap naar binnen en buiten.

Foto 1918

Hooizolder

De deel was vaak geheel of gedeeltelijk voorzien van een hooizolder. Vroeger reden boeren met hun wagens de deel op om het hooi te lossen via de opening in de slieten. Die lagen op de gebinten. Ze staken het hooi op door het slietengat. Boven verplaatste iemand anders het hooi eerst naar de hoeken en dan pas naar het midden. Zo kwam het hooi steeds hoger op de zolder te liggen.

Groot Beetrum

Zaadzolder

De zaadzolder is op de ruimte op de eerste verdieping boven het woongedeelte met een plankenvloer waar na de dors gedurende de hele winter het graan en de peulvruchten werden opgeslagen. De vooral lage vensters van die verdieping worden ook wel zaadvensters genoemd. Op de zaadzolder werd ook het zaad bewaard voor het zaaien in de komende lente. Verder lagen er graanschoppen, zakken en gereedschappen waarmee het graan kon worden gezuiverd van korenwormen en ander vuil. Dikwijls lag er een voorraadje kalk en een kalkbak om zaaigoed mee te ontsmetten (tegen brandziekte).

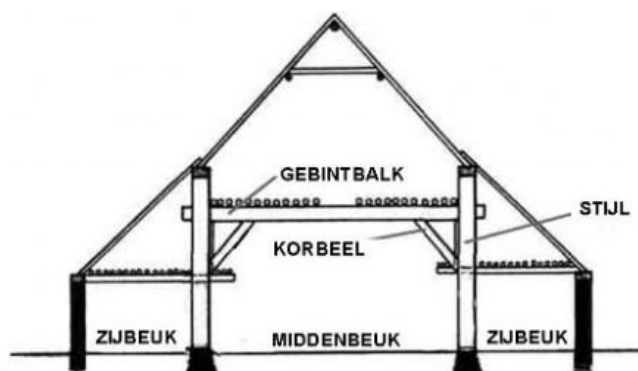

Omdat de granen, bonen en erwten op de zolder een groot gewicht vertegenwoordigen, werden de zolderbalken van het boerenwoonhuis om de zestig à tachtig centimeter aangebracht. Het graan en

de peulvruchten werden via een ladder of vaste trap naar boven gesjouwd in zakken van zo'n zeventig kilo. De aanwezigheid van het graan op de zolder veroorzaakte, net zoals het hooi en stro op de hooizolder dat het boerenwoonhuis op de benedenverdieping altijd stoffig was. Vanaf de achttiende eeuw werd het graan steeds meer opgeslagen in graanbergplaatsen in de boerenschuur en vanaf de negentiende eeuw ook op de zolder van het wagenhuis.

Draagconstructie dak

Bijna alle oude boerderijen in Nederland hebben een houten geraamte dat het dak draagt. Dit geraamte bestaat uit een aantal achter elkaar geplaatste 'gebinten' die met elkaar in lengterichting verbonden zijn. Er zijn diverse soorten gebinten zoals het tussenbalk-, ankerbalk-, kopbalk- en dekbalk-gebint.

De meest gebruikte gebint constructie in boerderijen op de Veluwe was sinds de vijftiende/zestiende eeuw het ankerbalkgebint. Daarbij werden de uiteinden van de zolderbalken iets verlaagd tussen de standers aangebracht. Hun uiteinden staken door de stijlen en werden met houten wiggen verankerd. Daardoor werd de zolderruimte groter en kon men, door de afstand tussen de stijlen te vergroten, spaarzamer met het beschikbare bouw materiaal omgaan. De constructie van het ankerbalkgebint was zo sterk dat het gebintwerk van zichzelf stabiel kon blijven staan. De standers konden nu op stenen voeten geplaatst, poeren of sliepen genaamd, worden met als groot voordeel dat ze niet meer kunnen inrotten waardoor de constructie bij goed onderhoud een vrijwel onbeperkte levensduur heeft. Foto **De Driehoek**

Telmerken

Met telmerken werden de bij elkaar horende constructieonderdelen en verbindingen van kapconstructies en gebinten aangegeven, zodat men deze in een timmermanswerkpaats gemaakte constructie op de bouwplaats op de juiste positie aanbracht. Als de onderdelen van een gebint 'op de bouw gemaakt' werden moest een en ander om te passen en te proberen wel in elkaar en uit elkaar, hiervoor werden de telmerken ook toegepast. Gesneden, gehakte en gezaagde telmerken komen het meest voor.

De strepen van de gesneden telmerken, werden met een gootvormig mesje aangebracht, hierbij is kenmerkend, dat de geul aan het begin geleidelijk in het hout loopt en aan het einde op dezelfde wijze omhoog komt. Dit is in tegenstelling tot de met een beitel gehakte telmerken uit latere perioden, die aan het begin en het einde van de strepen steil in het hout zijn gestoken en een V-vormige doorsnede hebben. De gezaagde telmerken die met een zaag in het hout werden aangebracht en zijn vooral in de eerste helft van de 16de eeuw gemaakt. De gezaagde merken onderscheiden zich van de gesneden merken, doordat de lijnen het gehele vlak van de balk oversnijden, wat grover zijn dan de gesneden merken en niet het karakteristieke in en uit het hout lopen vertonen. Deze merken zijn weinig op kapgebinten aangebracht, omdat het te merken vlak dan eigenlijk te groot is voor deze methode.

Het grondstelsel van de telmerken is eenvoudig. De '1' is één streep, die ongeveer loodrecht op de lengterichting van het constructiedeel in het hout is getrokken (/). De '2' bestaat uit twee strepen (//), de '3' en de '4' zijn drie en vierlijnen (///, ////). De '5' lijkt soms op een V, maar staat meestal ondersteboven.

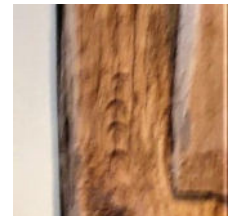

Telmerk II (2° gebint links)

Telmerk OO (2° gebint rechts)

Tussen links en rechts is moet onderscheid zijn. Bij gehakte telmerken zijn aan één zijde zijn vrijwel steeds strepen van ongeveer 3 cm lengte aangebracht. Aan de andere kant zijn soms gegutste uitsparingen of halve maantjes aangebracht die met een guts zijn gemaakt. Soms zijn de strepen aan de andere zijde groter of kleiner dan normaal of zit er aan één zijde een 'vlag' aan de streep. Ook dan is het onderscheid zichtbaar.

Na 1540 zijn de gehakte telmerken vrijwel overal algemeen in gebruik. Telmerken werden in de 17de eeuw steeds minder met de hakbeitel aangebracht. Toch werden, met name in het oosten en noorden van Nederland, tot in de latere 17de eeuw getrokken, gezaagde en gehakte telmerken gebruikt. Daarna komen zij, behalve op het platteland nog maar zelden voor. De met de beitel gehakte telmerken bleven in Oost-Nederland nog tot in de 20e eeuw in gebruik. De getrokken en gezaagde telmerken waren in die tijd in onbruik. In boerderijdatering geeft een met beitel gehakt merk vaak aan dat het om een relatief recent gebint gaat.

De in alle deelnemende boerderijen gebruikte telmerken zijn een indicatie voor de ouderdom, een dendrochronologische datering kan uitsluitel geven.

Alle boerderijen hebben gekapte telmerken, als enige boerderij heeft **Pothoven** een mengvorm van gekapte en gesneden telmerken. De mengvorm komt na 1500 voor.

Constructie wanden en muren

Voor de wanden werd van oudsher zoveel mogelijk materiaal uit de directe omgeving gebruikt. In de prehistorie en middeleeuwen veel wanden van beleemd vlechtwerk. Tussen 1500 en 1900 begint streeksgewijs de variatie in materiaalgebruik: verschillende soorten baksteen, hout, leem en twijgen in de vakwerkbouw en natuursteen. Houten wanden van gepotdekselde van niet gekantrechte delen kwamen veel voor. Zowel **De Driehoek** als **Groot Beetrum** hebben nog een gepotdekselde wand.

Opstallen boerderijerf.

Bakhuis

Als de oven, waarin eenmaal per week het brood wordt gebakken, in een afzonderlijk gebouw staat, heet dit bakhuis. Bakhuisjes werden op verschillende wijzen gebouwd. In enkele gevallen ligt de bakoven in zijn geheel binnen het huisje zoals bij **Groot Beetrum**. Meestal bevindt de bakoven zich echter buiten, alleen de opening van de oven is dan in het gebouwtje. Het dak van het huisje moet gedekt zijn met dakpannen, dit is een van de regelingen, naast een minimale afstand tussen woonhuis en bakhuis, die door gemeenten werden getroffen om brandgevaar te minimaliseren. De muren van de bakhuisjes zijn opgetrokken uit baksteen. De toegangsdeur van een bakhuisje is meestal zo aangebracht dat zij vanuit de woning gemakkelijk bereikbaar is. De bakovens zijn hoofdzakelijk gebouwd met baksteen en leem. De onderbouw van de oven is vrijwel in alle gevallen van baksteen. Foto bakhuisje bij **De Driehoek**.

In tegenstelling tot andere ovens, kent de oven waar brood in gebakken wordt geen gescheiden bak- en stookruimte. Men begon s'morgens met opstoken van de oven met takkenbossen. Daarna werd het deeg gemaakt, om het rijzen te bevorderen werd het in de winter verwarmd door een stoof onder de deegtrog te zetten. Nadat de oven op temperatuur was, werd de het vuur met een krabber uit de oven geveegd en met een doeken werd de as eruit gehaald. Het brood werd er met een houten l(brood)schieter in gelegd.

De bakoven heeft in veel gevallen wel aparte ruimten om het brood in te laten rijzen en de warme as in af te laten koelen. Deze bevindt zich onder de stook- en bakruimte, zodat de warmte van het bakken ook voor het rijzen gebruikt kon worden.

Wanneer veel broden gebakken werden en de baktrog groot genoeg was gebeurde het kneden met blote voeten. Intussen werd de bakoven opgestookt. Dit gebeurde met takkenbossen, turf of een andere brandstof. Wanneer de stenen aan de binnenkant van de oven wit waren van de

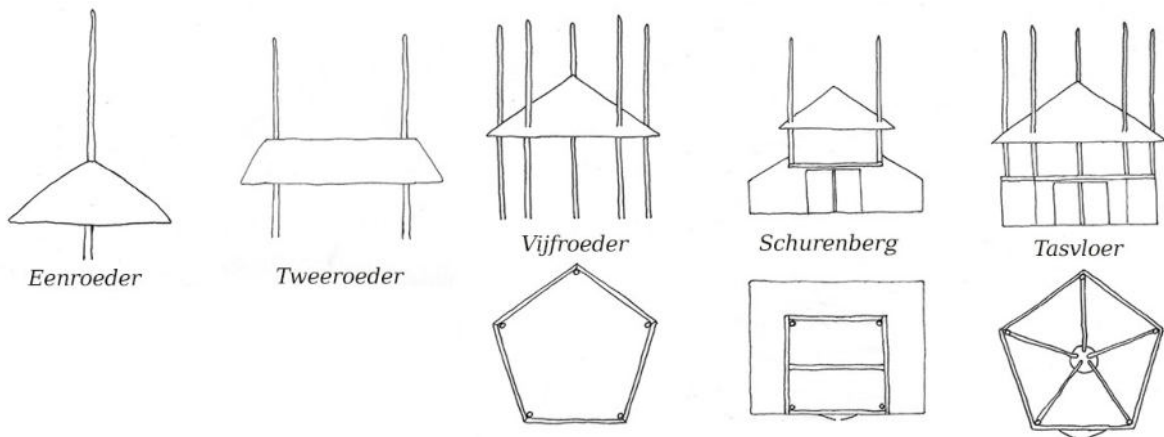
hitte, was de oven warm genoeg. Hierna werd de as met een zogenaamde loet of rakelijzer verwijderd en werd het brood op platen gebakken. Als het bakhuis groot genoeg was werd het ook als zomerwoning gebruikt. Foto oven **Groot Beetrum**.

Waterput/pomp/kolk

Een boerderij heeft veel water nodig, voor huishoudelijk gebruik maar het meeste voor het boerenbedrijf (vee, melkammers etc.) schoonmaken van emmers. Hiervoor was er vaak voor het huis of dicht bij de keuken een waterput (**Pothoven**, nu afgedekt met tegels) of pomp (**Groot Beetrum**). Ook was er in de geut of de deel vaak een pomp (**Engelenhove**).

Hooiberg

Bij boerderijen stonden meerdere hooibergen bv. een hooiberg voor het hooi, voor de haver voor de paarden en voor het graan. Nu heeft alleen **Engelenhove** er nog één (een vijfroeder). Er zijn een aantal typen hooibergen

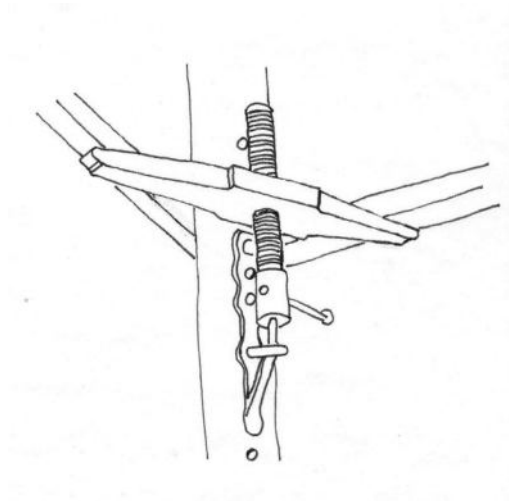

Bergwinde.

In de zomer werd het verse hooi, goed gedroogd vanwege de kans op hooibroei en hooibergbrand, in de hooiberg geladen. Boven de groeiende hoop hooi beschermde de kap tegen inregenen en bederf van het hooi. Naarmate de berg hooi groeide en hoger werd moest daarom de kap omhoog. In de winter ging de kap dus ook weer omlaag. Omdat de kap niet te tillen is verzonden men de methode om per roede de hoekpunt van de kap een gat hoger of lager te tillen.

Al honderden jaren gebruikt men daarvoor hetzelfde werktuig. Het wordt in de meeste streken bergwinde of bergwaag, een soort van vijzel, genoemd. De winde is een uniek resultaat van vakmanschap en tijd: het maken van een houten windekost meerdere dagen. Bij **Engelhove** is hij van ijzer. De werking van deze "omgedraaide kurkentrekker" is eigenlijk heel simpel. Het komt er op neer dat men per roede de daar elkaar ontmoetende 2 lanen één gat omhoog krikte. En dat de "berg rond" doet. De beugels worden bij het omhoog krikken ontlast. De beugel

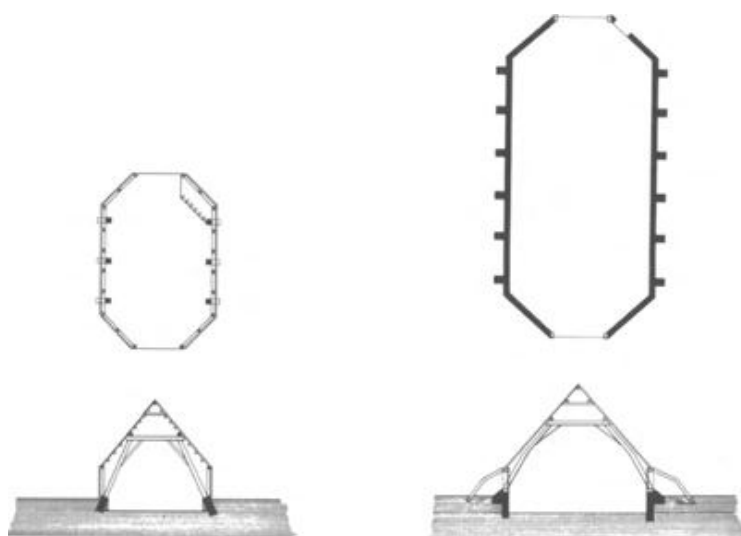
dragende vit kan uit het gat gehaald worden , en een gat hoger geprikt. De beugel wordt er weer aan gehaakt .De kurkentrekker zelf wordt met een stoeltje gesteund. De stoel is een stuk ijzer met aan de ene kant twee uitsteeksels die in de gaten passen van de roede. Aan de andere kant steekt een driehoek uit , met de korte kant boven. Hierin zit een holte. De onderkant van de kurkentrekker rust met een ijzeren punt in de holte aan de stoel. De kurkentrekker loopt via een gat met een passende winding door het juk. Het juk wordt klemgezet onder beide lanen. Draaien van de kurkentrekker drukt het juk omhoog en dus ook de lanen en daarmee ook de kap.

Men ging van roede naar roede. Bij een vaste constructie zou bij het heffen van de kap en dus wrikken snel breuk optreden in de lanen en/of in de sporen. Het unieke van het dak van een hooiberg is dan ook de beweeglijkheid van de onderdelen. Daar waar delen elkaar raken kan er gewrongen worden: in de top en op de hoeken. Dat vereist ook dat de rietdekker daar rekening mee houdt en aan de top en op de hoeken extra slim te werk gaat. Het vereist ook dat de constructie niet te zwaar beladen wordt.

Schaapskooi.

Een schaapskooi is ook een potstal zoals eerder beschreven en dient als onderkomen voor schapen die de heide begraasden. De vloer lag 1 meter onder het maaiveld. Overdag graasden de schapen op de heide. 's Avonds voerde de herder de kudde, over de schapendriften, terug naar de kooi. Daar ontdeden de schapen zich gedurende de nacht van hun mest. De mest werd vermengd met heideplaggen. Na een jaar vormde dit mengsel een pakket van 1 meter. Dan werd het uitgegraven en verspreid over de akkers.

De karakteristieke schaapskooien hebben een laag aflopend schilddak of wolfsdak. Het zijn langwerpige gebouwtjes, met afgeschuinde hoeken. Ze hebben smalle kopgevels met dubbele toegangspoorten. Deze vorm maakt het gemakkelijker om de schapen in een handzame kudde naar buiten te laten komen. Ook voorkomt het dat schapen vast in een hoek gedrukt worden. De dakconstructie is vaak heel eenvoudig, bijvoorbeeld met een sporenkap, rustend op platen die over de lage zijwanden lagen. De

daken zijn gedekt met riet en/of dakpannen. De wanden zijn uit hout opgetrokken, soms met gemetselde grondmuurtjes. Bij éénbeukige schaapskooien rust het dak volledig op de wanden. Omdat die onder het gewicht naar buiten werden gedrukt, waren ze meestal geschoord met schuine balken. Ook was er aan de buitenkant vaak een aarden wal tegen de wanden opgeworpen.

Twee schaapskooien, beide met een draagconstructie van dekbalkjukken, de een met en de ander zonder wandschoren aan de buitenzijde

Wagenschuur

Naarmate de boerderij groter werd was er op de deel geen ruimte meer voor alle karen en wagens, deze werden daarom in een wagenschuur gestald. Veelal betrof het een vrijstaand gebouw. In de wagenschuur werden – zoals de naam al aangeeft – de wagens gestald, maar ook andere landbouwwerktuigen zoals ploegen, eggen enzovoort. De wagenschuur is meestal een kapschuur met een openzijde. Dit in tegenstelling tot de huidige wagenschuur bij **Engelenhove**, een voormalige schaapskooi.

Boomgaard, moestuin

Boerderijen hadden vaak een kleine boomgaard en was er naast het huis nog een groentetuin met spinazie, sla, andijvie en veel bonen. En natuurlijk kool in alle soorten: spruitjes, rooie savoije en veel witte kool om zuurkool van te maken. Bij **Engelenhove** is de moestuin weer aangelegd en bij **Groot Beetrum** zijn hier nog restanten van.

Pothoven 1965

Eikenbomen

Bij boerderijen staat vaak een eikenbosje voor geriefhout, toekomstige binten en als bliksemafleider. Dit is bij **Pothoven** nog goed te zien.

Bronnen:

- Wikipedia
- Boerderijen bekijken, Stichting Historisch Boerderij onderzoek
- Boeren Erfgoed, Vereniging Oud Ede, Bennekom, Lunteren, gemeente Ede
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse
- Nederlands Hooiberg Museum
- Website Joost de Vree.
- Stichting IJsselhoeve.
- Archief gemeente Ede
- Bronnen Vereniging Oud Ede
- De praktische metselaar, handboek voor metselaars uit 1874
- Foto's
  - Vereniging Oud Ede
  - Archief gemeente Ede
  - Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
  - T. Boessenkool
  - W. Bruijnes

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924

e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

17e eeuwse hallehuisboerderij De Driehoek

Driehoek 32 6711 DJ, Ede (Rijksmonument)

Tekening Marius Jansen (jaren'80)

De Driehoek behoort tot één van de oudste delen van ons dorp en deze plek was sinds historische tijden bewoond. Deze driebeukige hallehuisboerderij behoort tot de oudste nog overgebleven bebouwing in het centrum van Ede en het beeld als boerderij, is van grote waarde voor het begrip van de ontwikkeling en historie van Ede. Het is vermoedelijk een 17^e eeuwse boerderij onder een hoog rieten wolfsdak met een gepleisterde voorgevel, waarin vensters met onderluiken en schuiframen met kleine roedenverdeling en een achtergevel met gepotdekselde houten delen.

Familie Hendriks(en), eigenaar van ? tot 1937

Volgens het kadaster van 1832 omvat de boerderij 3 percelen die in 1832 eigendom zijn van weduwe Evert Hendriks, Dirkje Schroors met als beroep arbeidster. Het kleine areaal grond en het beroep van de eigenares duiden erop dat de boerderij op dat moment niet als zodanig in gebruik was maar als woonhuis gebruikt werd, mogelijk met bescheiden akkerbouw en veeteelt voor eigen gebruik of verkoop.

De boerderij Driehoek 32 is tot 1936, toen nog Driehoek 24, in vrijwel ongewijzigde indeling in gebruik als boerderij en woonhuis. De laatste bewoners waren de broers Willem en Gerrit en zus Woutje Hendriksen, zeer waarschijnlijk rechtstreekse afstammelingen van de wed. Evert Hendriksen.

Woutertje Hendriksen voor de heerd, geboren op 24 juli 1861, bewoonde tot haar overlijden op 26 november 1936 samen met haar twee broers Willem en Gerrit het boerderijtje aan de Driehoek 32 te Ede. Foto 1934-1936

Willem Hendriksen bij de heerd in het boerderijtje aan de Driehoek.
Het **open** haardvuur brandt en ook de poes warmt zich aan het haardvuur. Foto 1930.

De oudst bekende foto genomen voor 1936.

In de tuin staat Willem of Gerrit met een hond op de arm. Ook is te zien dat er bijen gehouden worden zoals bij veel boerderijen gebeurde. Het lijkt erop dat de boerderij twee verschillende kozijnen heeft, het rechterraam heeft nog een zesdeling. Het linkerraam heeft hele luiken en het rechterraam halve luiken.

Foto 1936

Op de foto vallen de zesruits ramen met een driedeling op.

Dit was de staat van het boerderijtje op het moment dat Woutertje Hendriksen overlijdt. De koe van 1000 pond werd verkocht, het huis onbewoond en de tuin verwaarloosd.

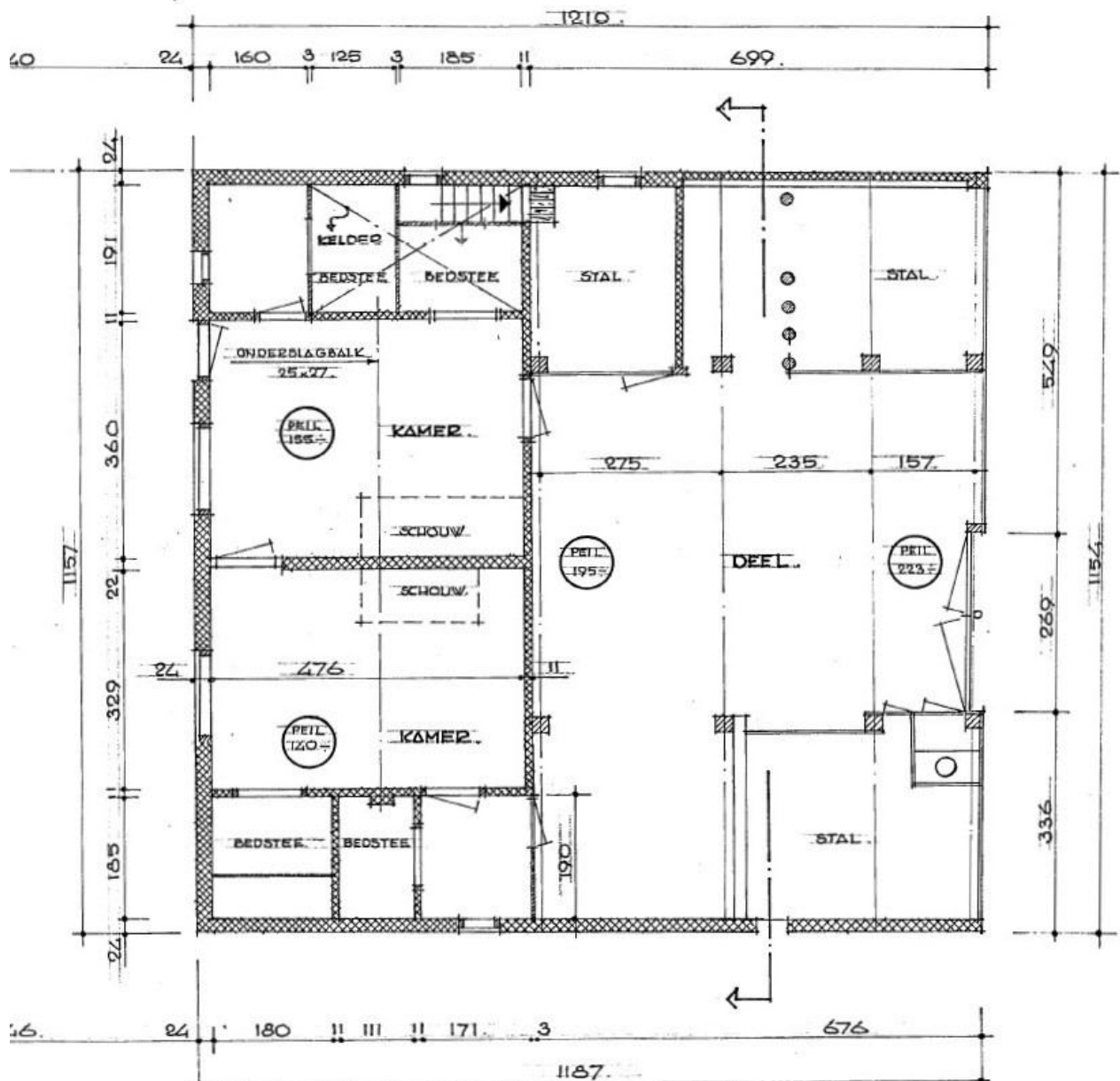

Slager Hartman (links) en slager Holtrust met de koe Mientje van de familie Hendriksen op het boerderijtje aan de Driehoek. Mientje was zo groot en zwaar dat geen slager in het dorp zoveel vlees tegelijk wilde hebben. Hartman en Holtrust waren bereid het dier samen te kopen.

Foto 1936

Indeling boerderij

Er zijn 4 bedsteden waarvan één boven de kelder, 2 kamers, in de ruimte achter de voordeur was waarschijnlijk de geut (spoelkeuken), dit op basis van de waterafvoer te zien op de foto van de uitvoering van het restauratieplan. Voorts op de deel stallen voor varkens, koeien en kippen en het toilet (in de varkensstal). Er zijn twee woonkamers.

Een mogelijke verklaring voor de twee woonkamers is dat er twee huizen om elkaar heen gebouwd zijn. Het licht rode hoekje wordt in de aktes als een apart huis benoemd. Dit zou een daglonershuisje geweest kunnen zijn met ruimte voor een kleine potstal voor een paar schapen en een geit. Een ander mogelijkheid is dat de er twee gezinnen (Hendriksen) woonden met ieder een eigen kamer met heerd.

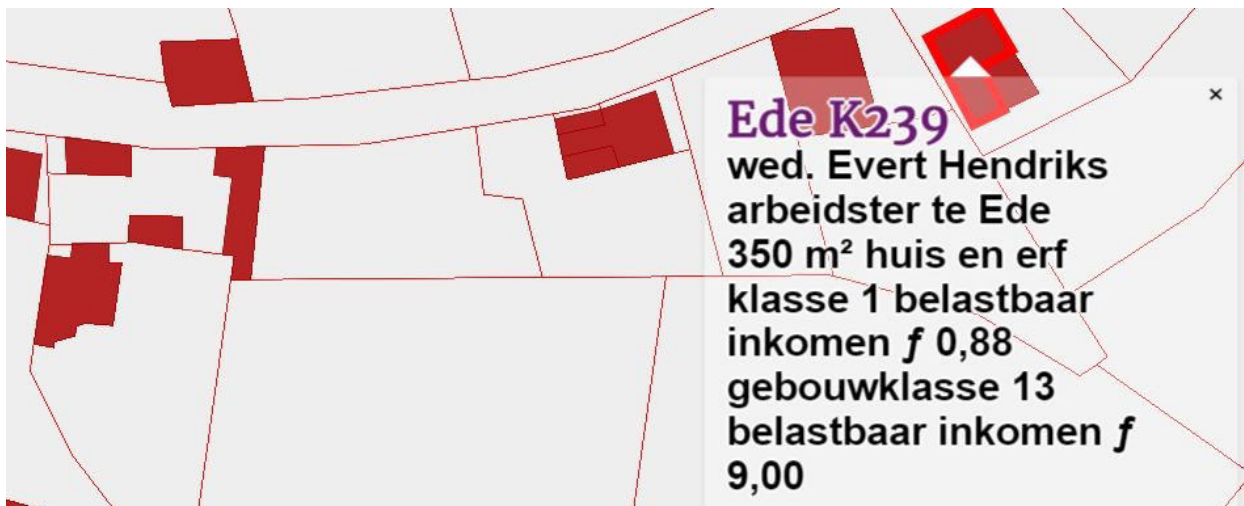
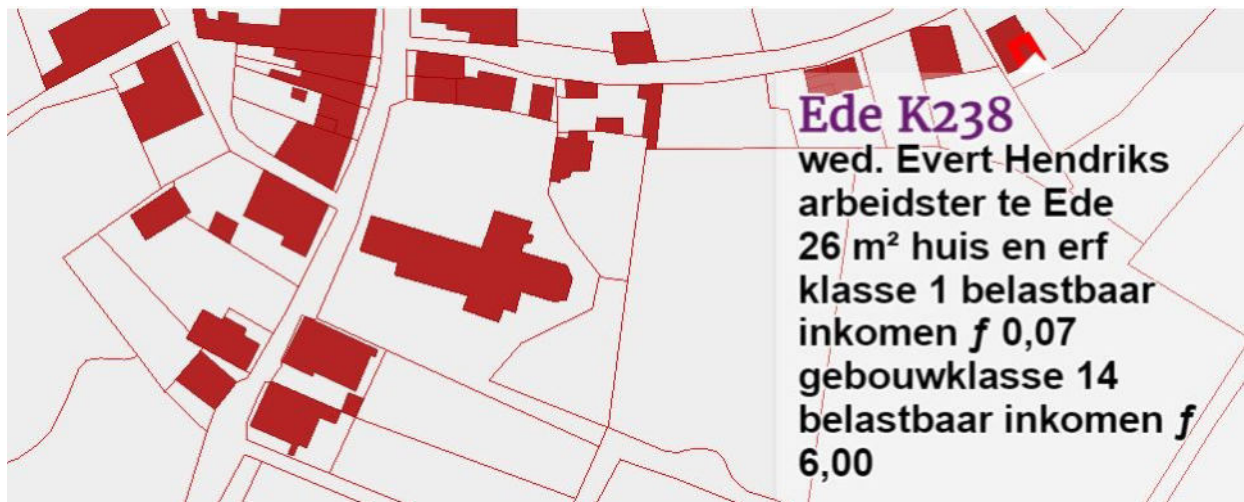

Foto (voor 1938) afgebroken huisje aan de Driehoek. Op deze foto is te zien dat de toren van de oude kerk, aan de kant van het kerkhof geen uurwerk heeft. De doden zijn "oet den tied" en hebben dus geen tijd nodig. Het kerkhof is er niet meer dus nu zit er wel aan de oostzijde van de toren een klok .

Vereniging Oud Ede, eigenaar van 1937 tot 1977

“Oud Ede”, die vanaf haar oprichting in 1924 diverse voorwerpen, foto’s en kaarten heeft vergaard, zoekt opslag- en expositieruimte en eind 1936 stelde notaris Fischer voor een oud vrijkomend boerderijtje in De Driehoek te behouden voor de toekomst. Hoewel vervallen was dit boerderijtje, gebouwd in de Saksische bouwtrant en gedateerd rond 1700, één van de weinige overblijfselen uit die tijd. Op de muren en de stookplaats is de kalk en de smook van eeuwen nog zichtbaar. Aan de indeling zelf (muren, vloeren en vertrekken, bedsteden, enz.) lijkt al vele jaren weinig is veranderd te zijn zodat het een aardig beeld geeft van de huisvesting van onze voorouders op de Veluwe.

Vanaf eind 1936 heeft “Oud Ede” geprobeerd om er eigenaar van te worden met als doel het huis voor het nageslacht te bewaren. In het bestuur van “Oud Ede” werd hierover wel gediscussieerd. Wie zou er nu willen wonen? De familie Hendriksen was gewend bij een vuurtje te zitten onder een open schoorsteen, waar men van voren enigszins warm werd doch van achteren half bevroor bij wintertijd. Ook de woninginrichting liet in het oude huisje zeer veel te wensen over.

De voorzitter, de heer Fischer, besloot om een bod uit te brengen. Voor het bedrag van fl 500 werd op 12 april 1937 het pand eigendom van ‘Oud Ede’. Voor nog fl. 20 werd nog wat huisraad bij de veiling verworven. Inclusief kosten kostte het huis fl 570. Het pand werd verzekerd voor fl 2000.

Het perceel werd zoveel mogelijk intact gelaten met de kersenboom, het palm hofje, de keuenloop. Alleen de voormuur moest afgebikt worden en het nieuwe raam met de grote ruiten werd vervangen door een oud met kleine ruitjes. Op 1 juni 1938 opent de museumboerderij haar deuren.

Het pand werd verhuurd, een kamer en de deel werden ingericht als oud type boerenbehuizing. Twee middagen in de week werden bezichtigingen gegeven. Het onderhoud door de eerste verzorgster laat sterk te wensen over. Wanneer deze hiermee stopt is dat voor beide partijen een verbetering. De bewoners, die het begin 1940 huren, voldoen veel beter. Na verloop van tijd wordt vastgesteld dat de bewoonster (tot wederopzegging) alle entregelden mag houden als vergoeding voor de begeleiding van bezoekers.

Op de foto de heerd ingericht als stijlkamer.

Bakhuis

Foto 2013.

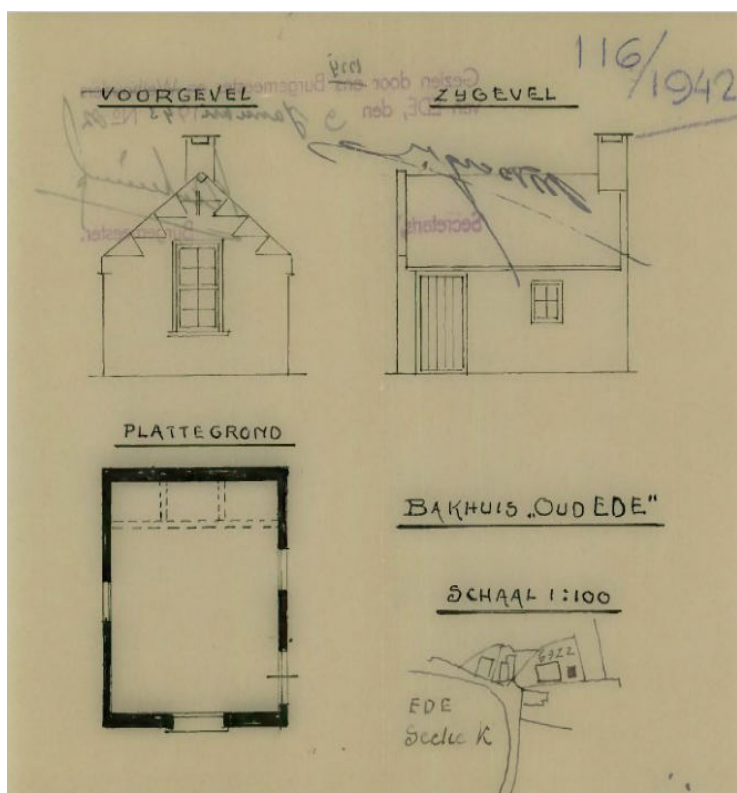

In 1942 heeft "Oud Ede" het streven om een bakhuis bij de boerderij te bouwen om daarin de antiquiteiten te kunnen onderbrengen. De heer Weener heeft de heer Jochemsen, eigenaar van een boerderij in Maanen die afgebroken moest worden, gevraagd om het bakhuis aan "Oud Ede" te schenken. Waarin hij toestemde.

Herbouw ter plekke kostte f 200,- (raming) volgens de aanvraag van de Bouwvergunning voor het herbouwen van een bakhuis aan de Driehoek te Ede op 20 december 1942. De aanvraag is gedaan door de heer H. Staf te Ede, als lid van (het bestuur van) de Vereniging Oud Ede. De vergunning is op 9 januari 1943 verleend.

Onder toezicht van de heer Weener werd het bakhuis afgebroken, overgebracht en weder opgebouwd. Het afbreken werd door heer H. v.d. Top en zijn medewerkers verzorgd. Het vervoer van het afgebroken bakhuis werd gedaan door de firma B. Bruil en Zonen. Bij de opbouw heeft de Heer J. Versteeg aannemer zijne medewerking verleend.

Voor het aanbrengen van de schappen in het bakhuis heeft de N.V. Houthandel v/h J. Tulp en Zonen, welke N.V. houtwerk beschikbaar gesteld. en de Nooij heeft het houtwerk geschilderd. Alles gebeurde geheel belangeloos. Alleen voor het metselwerk is door de heer M. v. Gestel een nota ingediend.

De heer Weener "prijst o.a. het oude merkwaardige deurslot, dat de bewondering van de smid Willemsen opwekte en dat de voorzitter en mej. v.d.Craats lelijk parten speelde, daar zij nog niet op de hoogte zijnd met de mechaniek, de deur achter zich dicht trokken, waardoor deze niet meer te openen was."

Het bakhuis, helaas zonder oven, werd feestelijk geopend. Dat gebeurde op zaterdag 12 juni 1943 's middags ± 3 uur. Toen stak 'de voorzitter de sleutel in het slot en opende de deur van het bakhuis en sprak: " Wij hebben door den bouw van dit bakhuis iets kunnen bewaren voor het nageslacht."

Plattegrond 1942.

Het museum blijft in de oorlogsjaren geopend tot het in 1944 gevorderd wordt voor bewoning. Na de oorlog bleek na oplevering eind 1946 dat de boerderij uitgewoond was en het interieur voor het grootste deel verdwenen was. De volgende jaren raakte de boerderij steeds verder in verval. In 1950 bleek dat restauratie ongeveer fl 1000 zou kosten en de kas leeg was. De redding was nabij, de Buurt Ede -Veldhuizen bestond in september 1951 meer dan duizend jaren schonk de vereniging fl 1000 voor de restauratie van het boerderijtje aan de Driehoek.

Foto 1964

In 1965 is de boerderij is nog steeds in gebruik als museum.

De inschrijving in het rijksmonumentenregister vindt plaats op 27 januari 1970 onder nummer 14451. De omschrijving luidt: Goed bewaarde boerderij onder hoog, rieten wolfdak. Gepleisterde voorgevel, waarin vensters met onderluiken en schuiframen met kleine roedenverdeling. Achtergevel met gepotdekselde houten delen. Bij de boerderij, die in gebruik is als oudheidkamer van de vereniging "Oude Ede, een bakhuis. Het is opmerkelijk dat het bakhuis, dat slechts 27 jaar eerder ter plaatse is opgebouwd en van een andere locatie is overgebracht, onderdeel is van het beschermde monument.

Reeds een jaar later, in 1971, blijkt het boerderijtje zodanig te zijn vervallen dat het museum gesloten moet worden. De collectie wordt op diverse plekken opgeslagen. In 1974 verlaat de vereniging 'Oud Ede' definitief de boerderij. Op foto's uit dat jaar lijkt het pand nog in redelijke staat. De voorgevel vertoont wat gebreken maar is in feite nog gelijk aan de situatie in 1938. In de periode tot 1974 vinden nauwelijks veranderingen plaats. Foto 1970

Gemeente Ede, eigenaar 1977 tot 2018

Al in 1975 werd het boerderijtje aan de Driehoek aan de gemeente te koop aangeboden voor het symbolische bedrag van f 1,-. Aan de koop was de voorwaarde verbonden dat het pand gerestaureerd zou worden. Kosten restauratie: f 137.000,- . Ook moest het boerderijtje verhuurd worden aan iemand die er een ambachtelijke activiteit zou uitoefenen en moest het een paar keer per jaar opengesteld worden voor bezichtiging. De gemeenteraad ging akkoord en de overdracht vond plaats op 24 februari 1977.

In 1978 wordt de boerderij rigoureus gerenoveerd en verbouwd tot woonboerderij waardoor slechts de gebinten en de voorgevel als authentieke elementen overblijven. De hoofdvorm en materialisering aan de buitenzijde blijft op hoofdlijnen gelijk.

Zo zag het oude boerderijtje van Museum Oud Ede aan de Driehoek 32 er uit vóór de restauratie op 30 januari 1978. Rechtsonder op de foto is nog de opening naar buiten van het varkenskot te zien. Dit is nu dichtgemetseld

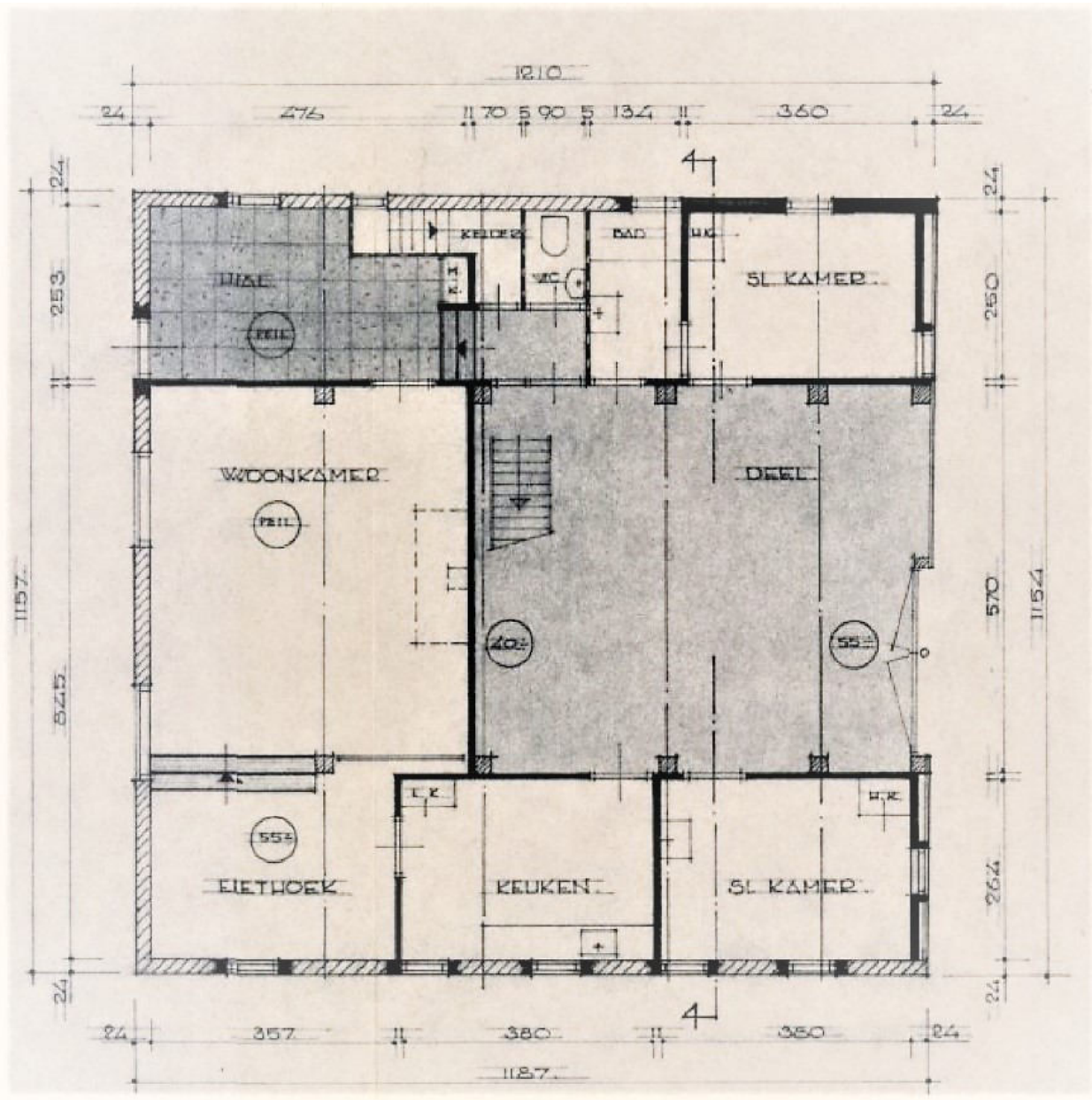

In het technisch overzicht van de gemeentewerken Ede gedateerd 1975 wordt de staat van de verschillende onderdelen benoemd:

- Metselwerk: Het bakhuis, de zuidgevel van het woonhuis, een gedeelte westgevel en de binnenmuren zijn oorspronkelijk. De rest is vernieuwd. De toestand van het metselwerk is slecht, een groot deel moet vernieuwd worden.
- Kozijnen, deuren, ramen, luiken en buitentimmerwerk: Al het houtwerk in de noordgevel van de boerderij is door houtworm aangetast en moet vernieuwd worden. De rest moet grotendeels hersteld en vernieuwd worden.
- Binten, sporen, enz.: Alle houten binten en sporen zijn in ernstige mate door houtworm aangetast en moeten gedeeltelijk vernieuwd worden.
- Dakbedekking: De dakpannen zijn gedeeltelijk weer bruikbaar. De rietbedekking moet geheel vernieuwd worden.
- Vloeren: Het woongedeelte is belegd met oude plavuizen. De vloeren van het bedrijfs gedeelte zijn van leemzand.

Met als uitgangspunt de bevindingen uit het technisch overzicht wordt in 1975 een renovatieplan gemaakt en komt men tot onderstaande indeling. Het voortbestaan van het oude boerderijtje aan de Driehoek is verzekerd. De uitvoering van het restauratieplan wordt door de Redbo (Regionale Dienst Buiten Objecten, afdeling van Arbeidszorg) gedaan.

Het plan omvat het omvormen van de boerderij naar een woonbestemming. Naast het vernieuwen van tal van slechte onderdelen, wordt ook de indeling van het pand drastisch gewijzigd. De beide woonvertrekken aan de zuidkant worden samengevoegd tot een woonkamer waarbij de ondersteuning van de verdieping met een nieuw gebint wordt gerealiseerd, haaks op de verwijderde draagmuur. De zone met bedsteden wordt het entreegebied met hal, wc, meterkast etc. Vanwege deze nieuwe indeling wordt de voordeur in westelijke richting verschoven. In de open stalruimte worden met gemetselde muren slaapkamers afgescheiden. Ten behoeve van daglicht worden in de oost-, zuid en westgevel nieuwe ramen aangebracht. In de voormalige stal wordt een vast trap aangebracht om de slaapkamer op de verdieping te ontsluiten. Deze slaapkamer ontvangt daglicht door nieuwe dakkapellen ter weerszijden.

Rechts onderaan de zuidmuur is nog de waterafvoer zichtbaar.

Het resultaat van de restauratie in 1978, De indeling is grondig gewijzigd waarbij helaas in het huis zeer veel originele details verloren zijn gegaan.

1978 tot en met 2015 is De Driehoek 32 door de gemeente verhuurd als atelier met woning. Het werd verhuurd aan de edelsmeden Dop en Paulien Koot.

Ch. Peen, W. Kuster, eigenaren van 2019 tot heden

Het huis is een tijd niet bewoond en de gemeente Ede heeft het te koop gezet. In 2019 is het huis door Ch. Peen en W. Kuster gekocht. In hun opdracht is er een bouwhistorische opname gemaakt en zijn plannen ontwikkeld om, met inachtneming van de bouwhistorisch waardevolle elementen, er naar huidige maatstaven een goed bewoonbare woning van te maken. Dit is gedaan door te zorgen voor meer daglicht toetreding, isoleren, vloerverwarming, vernieuwen dak, aanpak achterstallig onderhoud, etc.

Noordoost hoek

Deel, nu woonkeuken

Rietdekken

Het nu mooi zichtbaar gemaakte gebint

Luchtfoto 2022

Voorgevel met oorspronkelijk metselwerk onder het pleisterwerk

Oostgevel

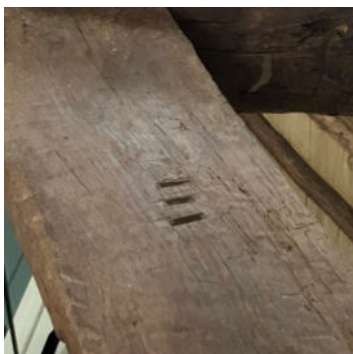
Noordgevel

Westgevel

Bouwkundige details

Telmerk op gebint

Gebint op een stiep

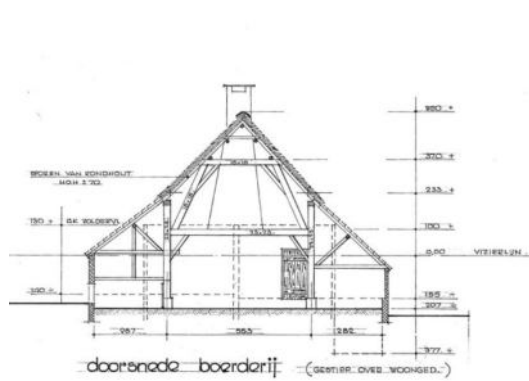
Zadeldak met wolfseinden gedekt met riet en dakpannen

Varkensluik (dichtgemaakt)

Gepotdekselde achterwand

Afwijkende dakhelling vanaf pannen dak door verhogen oostmuur voor 1936

Schuifraam met zesdeling, 1938

Hooiluik voor opslaan oogst.

Muuranker
met mooie schieter

Vlechtingen bakhuis

Bronnen

- Bouwhistorisch opname Boekema advies & architectuur
- Notulen bestuur Vereniging Oud Ede
- Rond de Grijze Toren, de buurt Ede en Veldhuizen
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse
- Kadaster 1832
- Website Joost de Vree.
- Foto's
  - Vereniging Oud Ede
  - Gemeente archief Ede
  - Bouwarchief gemeente Ede.
  - Th. Boessenkool
  - Ch. Peen
  - W. J. Bruijnes

Hallehuisboerderij de Driehoek

Periode vóór 1937
fam. Hendriks(en)

Periode 1937-1977
vereniging Oud Ede

Driehoek 32 Ede rijksmonument

Periode 1977-2018
gemeente Ede

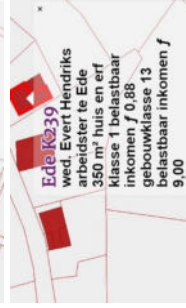
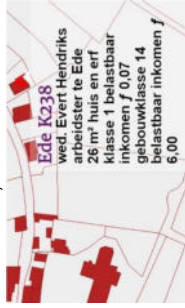
Periode vanaf 2018
privé eigendom

Vereniging Oud Ede
versie 09-09-23

oudste foto, vóór 1936

gegevens van kadaaster 1932

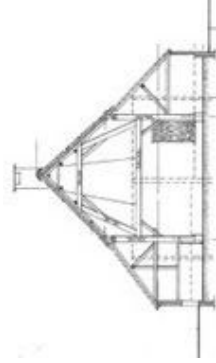
afgebroken huijse Driehoek;
toren oude kerk zonder klok

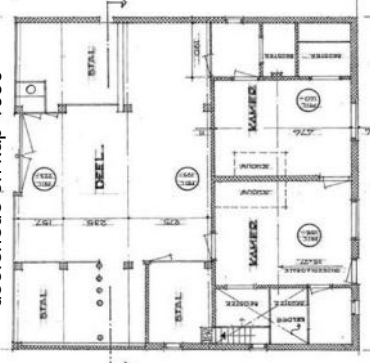
foto zuidgevel, 1936

koe Mientje, 1936

doorsnede en kap 1936

plattegrond 1936

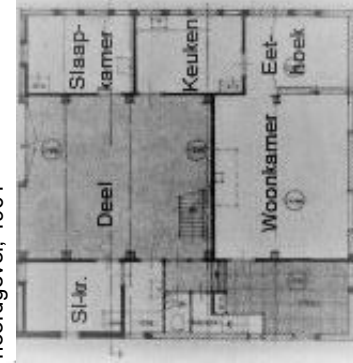
interieur met heerd, 1934-1936,
Wouterje Hendriksen

interieur met heerd, 1930,
Willem Hendriksen

noordgevel, 1964

plattegrond 1975

zuidgevel, 1970

stijlkamer van museum 1934-1936

bakhuis vanaf 1942

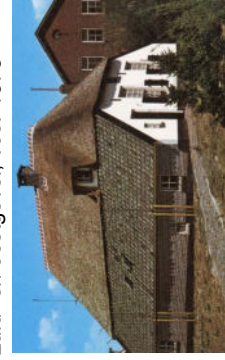
tekening Marius Jansen

west- en zuidgevel, voor 1975, in
zuidgevel nog waterafvoer te zien

zuid- en oostgevel, vóór 1978

westgevel na restauratie 1978

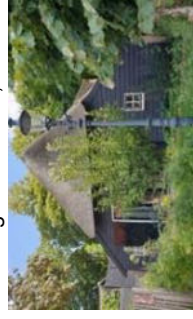
de Driehoek, 2014

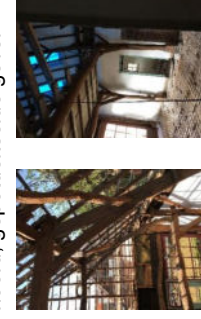
luchtfoto 2022

recente gevelbeelden, zuid

noord, gepotdekselde gevel

renovatie 2020:

noordoost hoek - deel / woonkeuken - rietdekken - gebint 3

hooiluk voor
opslaan oogst

muuranker gebint op stiep

schuifraam met
zesdeling, 1938

vlechtingen in metselwerk bakhuis

telmerk gebint

varkensluik (hist.)

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924

e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

“Pothoven”

Beschrijving

Pothoven, is een rijksmonument gelegen aan de Lunterseweg 40 op een T-vormige plattegrond. Het brede woonhuis onder een rieten schilddak heeft zesruitsschuiframen en luiken.

De huidige boerderij is in oorsprong een hallenhuis uit ongeveer 1600 gelegen in de buurt Doesburg. Over het laatste spant is rond 1700 een dwarshuis gebouwd. In 1832 is de eigenaar Rijndert van Engelenhoven die er circa 108 ha. grond bij had. Hiermee was hij na de buurten en de adel de grootste (9^e) grondbezitter van Ede. Bij de boerderij hoort een pad dat loopt van de Lunterse weg naar de Doesburgermolenweg weg, dit dateert al uit de 16e eeuw.

Het laatste gezin Van Engelenhoven dat woonde op Pothoven bestond uit vader/moeder en zes zonen. Twee broers, Gerrit en Hendrik, bleven ongetrouwd op de boerderij. Vader overleed in 1973 en na het overlijden van moeder in 1983 woonden zij daar alleen en bestierden de boerderij. Hendrik overleed in april 2014, Gerrit op 26 december 2017.

Situatie in 2021:

De boerderij is 4 jaar onbewoond als de familie Duijzer de boerderij koopt. Deze is dan 50 jaar niet onderhouden, niet geverfd, en heeft kapotte ramen. Op het erf staan 9 schuren met verweerde asbest daken, er heerst enorme chaos en vervuiling. Alles, inclusief 3 ha. grond, is overwoekerd door brandnetels en bramen. Zie foto

Situatie in september 2023:

- De renovatie is gestart;
- Er is 1200 m³ afval verwijderd bestaande uit: asbest, ijzer, banden, plastic, hout, beton, chemicaliën, mest, etc.;
- 1200 m³ grond gezeefd en van verontreinigen ontdaan;
- 9 schuren zijn gesloopt;
- Een vergunning voor de nieuwbouw van een schaapskooi, een kapschuur, een hooiberg en renovatie van de boerderij is verleend;
- De schaapskooi is gereed en wordt bewoond als tweede woning;
- De kapschuur is gereed;
- In het weiland lopen zoogkoeien;
- De schuurberg is praktisch gereed.
- De restauratie van de boerderij wordt voorbereid.

Hoofdvorm en dak

Luchtfoto 2009

Pothoven behoort tot de Hallehuisgroep, het is een zogenaamde T-huisboerderij en heeft een plattegrond in de vorm van een T. De deel heeft een wolfsdak en het woonhuis een schilddak, zie luchtfoto. De daken zijn rietgedekt.

Gevels

Voorgevel

Foto1975

In de stenen voorgevel bevinden zich van links naar rechts de aanbouw, de keuken, de voordeur, twee ramen van de heerd en een slaapkamer. Op de bovenverdieping zitten twee ramen van de zolder. De zesruitsschuiframen met een tweedeling zijn vermoedelijk uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Op de foto uit 1975 is ook een hooiberg, de grote schuur met wolfsdak en de moestuin te zien.

Zijgevel (west)

Van links naar rechts bevond zich in het woonhuis een slaapkamer, een berging met raam en een buitendeur, een deur naar de deel, een gemak, een grupstal (voor 1903 een potstal) met 3 stalramen (koeienstal) en een dubbele mestdeur en een paardenstal zonder ramen.

Deur en raam berging

De grupstal met mestdeur en paardenstal

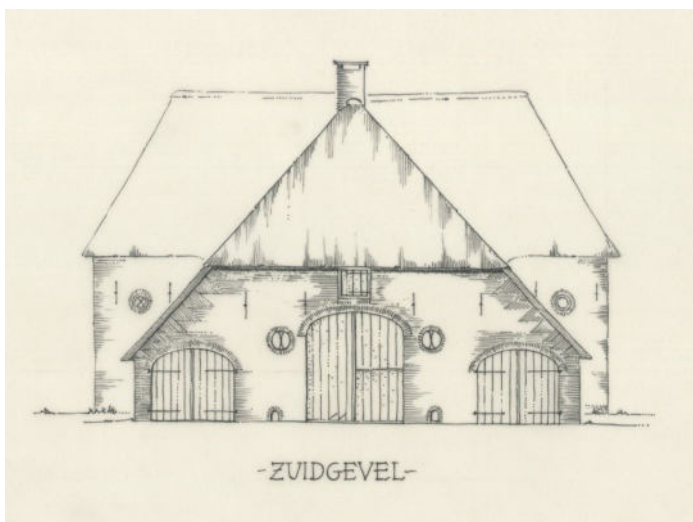

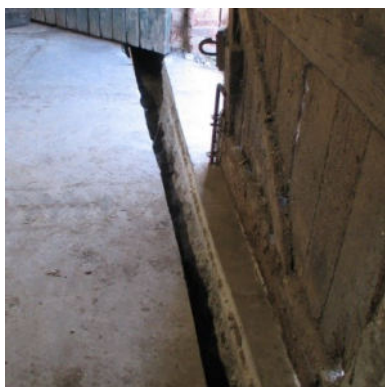
Achtergevel (zuid)

Ook in de op het zuiden gelegen achtergevel is het rietgedekte wolfsdak goed te zien. De mestdeuren en deeldeuren in de achtergevel hebben een korfboog (zie foto).

De linker mestdeuren gaven toegang tot de paardenstal en achter de rechter mestdeuren stonden de koeien. Goed te zien is dat het erf vroeger lager lag. Op de tekening zijn nog uitstroomopeningen voor water te zien. Op de foto de deels vrijgekomen uitstroomopening.

De achtergevel stond 20 cm uit het lood. Door het zagen van een spleet ontstond er ruimte om de achtergevel met behulp van hulpconstructies en spanbanden recht te trekken. Iedere dag een heel klein stukje gedurende een aantal maanden.

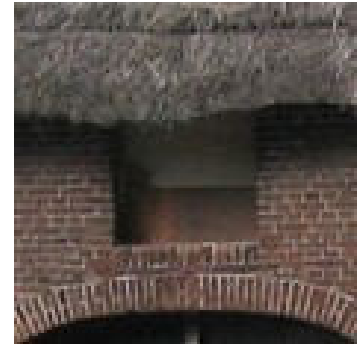
Opening: mogelijk voor uilen of duiven. Uilen zorgden voor het muizenvrij houden van de boerderij, boerenzwaluwen vingen veel insecten. Voor duiven gold een verbod op het houden hiervan, In Gelderland van af 1750 een "Jagtreglement"t waarin bepaald werd dat je (vrij vliegende) duiven mocht houden als je ten minste 10 morgen (iets minder dan 10 hectare) land bij de woonstede had. In 1832 had de eigenaar van Pothoven 108 hectare grond. Via het hooiluik werd het hooi op de hooizolder opgestoken.

Opening uilen/duiven?

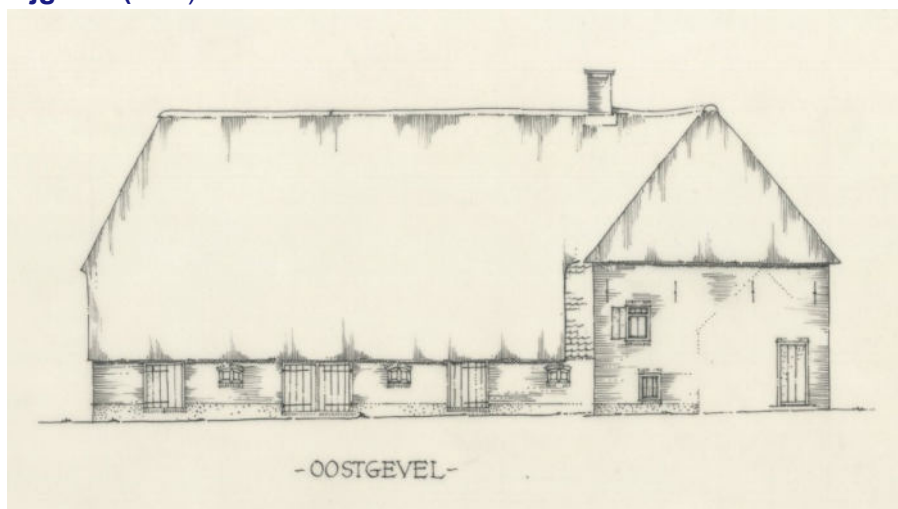

Ronde stal- en woningramen.

Het hooiluik, in 1995 al zonder luiken.

Zijgevel (oost)

Op bovenstaande tekening zien we boven de deel een wolfsdak en boven de woning een schilddak. Van links naar rechts een mestdeur, stalraam, dubbele mestdeur, stalraam en mestdeur van de grupstal. Daarnaast het raam van de spoelruimte. In de gevel van het woonhuis het kelderraam met daarboven het raam van de opkamer en de deuropening van de keuken. De laatste is gemaakt ten behoeve van de uitbouw.

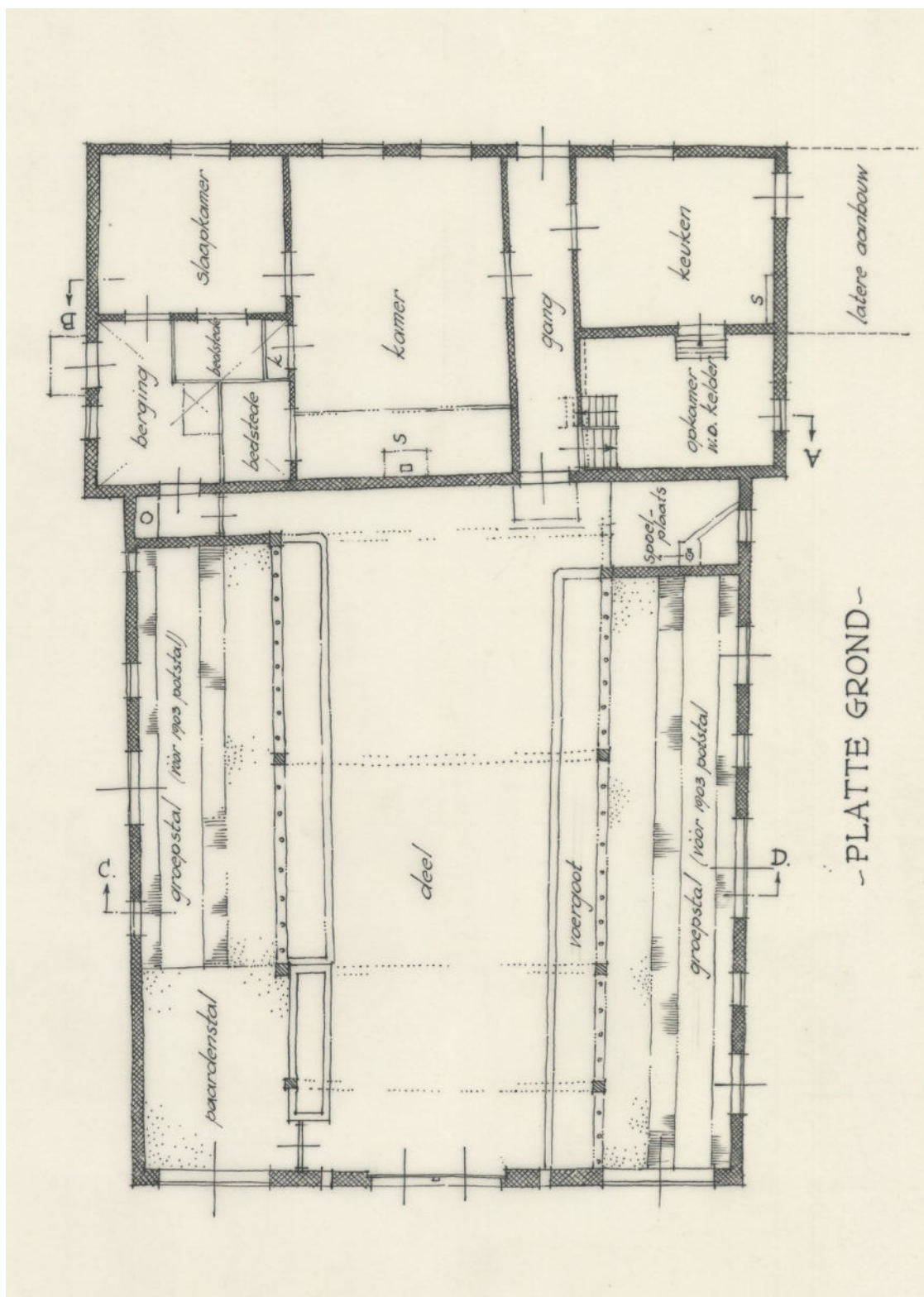

Stalraam met gebogen bovenkant

Indeling boerderij

Plattegrond 1960

Noot: Op de inventarisatietekening van de gemeente Ede staat dat het boerderij "De Brand" betreft. Dit is echter de naam van het gebied aan de westkant van de weg van Ede naar Lunteren.

Woongedeelte

Heerd

In de heerd (woonkamer) werd vroeger met name in de winter geleefd, het was de enige verwarmde kamer. De muur waartegen vroeger een open vuur gestookt werd is de brandmuur

Dit is de familie van Engelenhoven in 1910. Wouter van Engelenhoven met zijn tweede vrouw Hendrika van Harten en kinderen, ze woonden op boerderij Pothoven.

Het open vuur diende voor verwarming en koken. Voor het open vuur was een brede schouw nodig. Dat er met een open vuur gestookt werd is op onderstaande foto goed te zien. De muur en het schoorsteenkanaal zijn helemaal beroet. Op een beroete en vette muur kunnen geen tegels gezet worden en daarom is er rond 1800 een muurtje gezet om te kunnen tegelen. De schouw is nog ten dele aanwezig. Foto 2023

Rechts van de haard heeft volgens de plattegrond een bedstede gezeten, te zien is dat de muur daar niet beroet is.

Voorzet muur voor brandmuur.

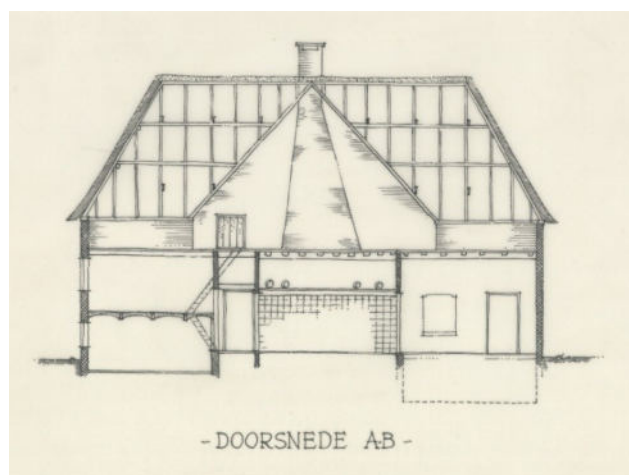

Plafond met originele balken. Onduidelijk is of deze zolder ook diende als zaadzolder, het is wel aannemelijk.

Op doorsnede AB is van links naar rechts te zien: de kelder en opkamer, de gang, de heerd en de slaapkamer.

Gang

De gang vormt de centrale verbinding tussen het woon- en bedrijfsgedeelte. Van buiten komend is rechts de heerd en links de geut (keuken) en de trap naar de opkamer.

Vanuit de deel is te zien dat er vermoedelijk vroeger een spionnetje links van de haard heeft gezeten.

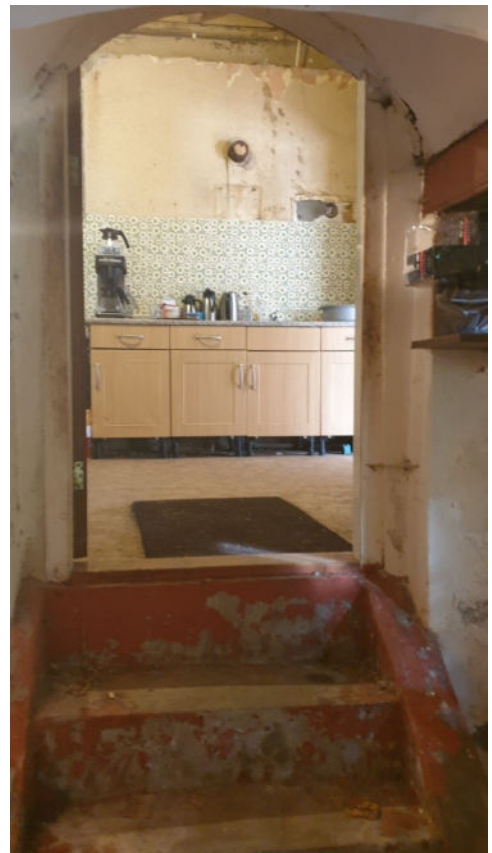
Keuken

De keuken ook wel de geut genoemd. In de geut werd het vaatwerk gespoeld en de boter gekarnd. Pas later is deze verbouwd tot keuken. Koken deed men immers in de heerd of in het bakhuis. Vanuit de geut kan men in de kelder komen.

Kelder

De rechthoekige kelder uit 1700 met muren van ongeveer 30 cm dik, zie foto kelderraam met dievenijzer. De dikke muren, vloer en plafond zorgen voor koeling en een min of meer constante temperatuur. Het plafond van de kelder is zo laag dat er een verhoging is gemaakt ter hoogte van de keldertrap, die verhoging is ook te zien in de opkamer.

De kelder heeft een troggewelf met 4 segmentbogen die rusten op houten balken. In de rechterhoek van de kelder is de trap naar de opkamer te zien

Opkamer

De opkamer ligt boven de kelder en is met trapje vanuit de geut te bereiken. Het openen van de deur gaat door middel van een touw. Vroeger waren de boerderijen van hout of met leem bestreken vlechtwerk. De stenen (op) kamer steekt boven de boerderij uit en dat gaf aanzien.

Bedrijfsgedeelte

De deel

In de deel waren de koeienstallen, de paardenstal, een spoelplaats (de "geut") en een wc. Nu is in de deel alleen de grup nog aanwezig, zie foto. Ook de zolder is weg maar dit biedt mooi de gelegenheid om de dakconstructie te bekijken en hoe ondeskundig het gebint is afgezaagd.

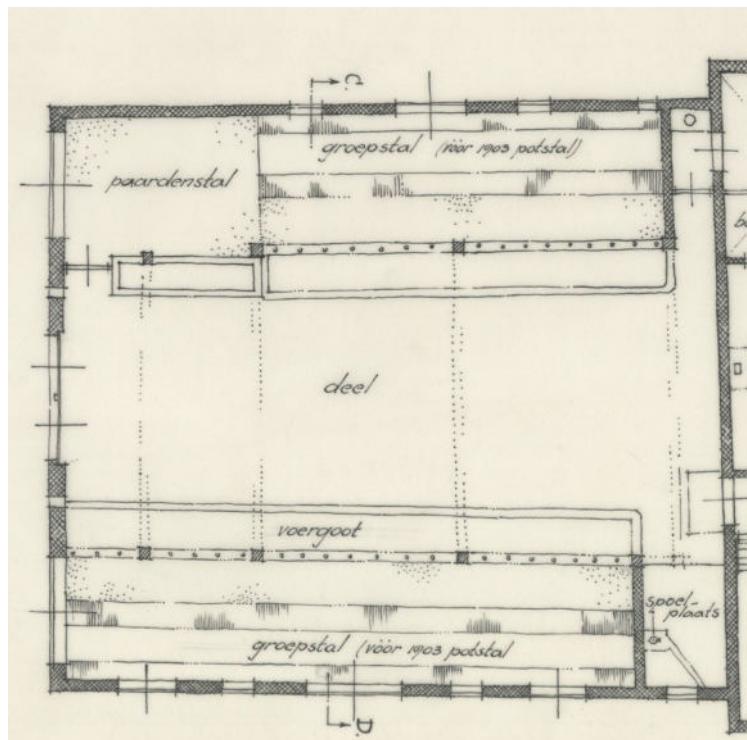

Foto 2023

Op de foto van het afgezaagde gebint is ook het restant van de brandmuur te zien.

Telmerken “Pothoven”

In Pothoven staan gehakte en gezaagde telmerken in het gebint, dus een mengvorm. De gehakte telmerken staan vanuit de deeldeuren gezien links en aan de achterzijde van de balken. De gezaagde telmerken staan vanuit de deeldeuren gezien rechts aan de voorzijde van de balken. De telmerken zijn een ruwe indicatie voor de ouderdom van het gebint. De mengvorm komt na 1500 voor. De gebinten stammen waarschijnlijk van rond 1620.

Erf en opstallen

Op deze bewerking van een ingelijste foto van rond 1995 staan nog twee inmiddels verdwenen hooibergen en een boomgaard met hoogstamfruitbomen. Waarschijnlijk stonden er ook verschillende bessenstruiken.

1994

Bij een boerderij hoorde een bloemhof, een moeshof met groenten, vooral voor de grovere groentesoorten zoals bonen, koolsoorten, e.d. en fruitbomen. De moeshof was er niet meer maar is nu opnieuw aangelegd.

Voor de deur van de aanbouw lag vroeger een put, nu afgedekt met twee tegels. Foto 2023

Moestuin met bonenstaken, foto 1995

Eikenbomen

Bij boerderijen staat vaak een eikenbosje voor geriefhout, toekomstige binten en als bliksemafleider. Dit is bij Pothoven nog goed te zien.

Bronvermelding

- Tekening gemeente Ede 1960.
- Van boerderij tot boerderij 1987
- Wikipedia
- Boerderijen bekijken, Stichting Historisch Boerderij onderzoek
- Boeren Erfgoed, Vereniging Oud Ede, Bennekom, Lunteren, gemeente Ede
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse
- Documentatie Vereniging Oud Ede
- Website Joost de Vree.
- Foto's:
  - o Familie Duijzer
  - o Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
  - o Erfgoedvereniging Heemschut
  - o Vereniging Oud Ede
  - o Th. Boessenkool
  - o W.J. Bruijnes

T-huis boerderij Pothoven

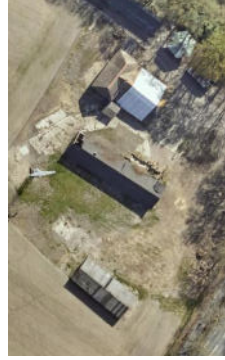
Lunterseweg 40 Ede rijksmonument

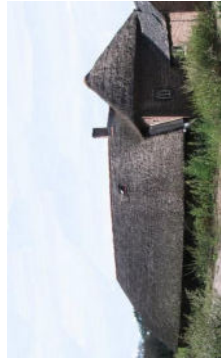
Vereeniging Oud Ede
versie 09-09-23

luchtfoto 2009

luchtfoto 2022

zuidoost gevel, 2020

zuidwest-zuidoost gevel, 1975

vloer opkamer met 'bult'

ramen van opkamer en kelder

kelder

kelderraam

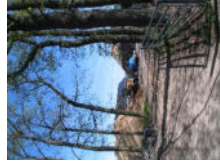
noordoost gevel, 1965

plafond in gang

put, afgedekt met tegels

eiken voor geriefhout, toekomstige binten, bliksemafleider

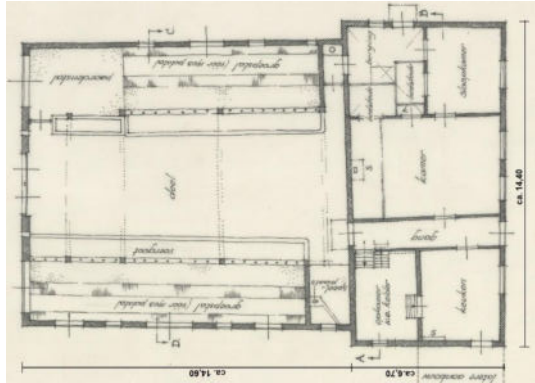
moestuin in 1965

idem in 1994

zuidwest gevel 2022

plattegrond

constructie kap met wolfseinde

noordwest- en zuidwest gevel, 1950

stalraam, buiten en binnen

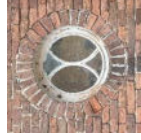
hooiluik, vroeger met kozijn en in 2020

ronde ramen

mestdeuren 2020

deel met grup en roosters

moelijk spionnetje naast de heerd gezien vanuit deel

plafond in de heerd

telmerken in gebinten, zaagsneden, resp. gehakt

staaanders van gebinten van afgezaagd

sleuf in vloer om achtergevel recht te zetten

uilenopening ?

afvoer vanuit stal (hist.)

doorsnede: compleet gebint

recht zetten van achtergevel

plafond in de heerd

telmerken in gebinten, zaagsneden, resp. gehakt

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924

e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

“Groot Beetrum”

Inleiding

Groot Beetrum, is een rijksmonument gelegen aan de Lunterseweg 80. De huidige boerderij is in oorsprong waarschijnlijk een 17e eeuwse boerderij gelegen in de buurt Doesburg. De naam 'Doesburg' werd voor het eerst vermeld in een akte uit 1025. Rond 1200 was deze boerderij in het bezit van een geestelijke. Frederik van Rheden en deze schonk hem in 1230 aan de kerk van St. Marie in het klooster Bethlehem bij Doetichem. In 1360 werd Doesburg vermeld in belastinggegevens voor de Hertog van Gelre. De oorspronkelijke hoeve werd in drie boerderijen verdeeld, n.l. Hoog, Groot en Klein Beetrum. Door de geschiedenis heen heeft Groot Beetrum een aantal namen gehad, het zijn verbasteringen van Bethlehem. In 1832 is eigenaresse de Douairère J. van Renesse die er omstreeks 60 ha. grond bij had. Sinds 1859 is Groot Beetrum in bezit van de familie Kroesbergen en in 1975 en 2010 gerenoveerd. Zie ook het artikel van Frans van Oort en Paul Standaard hierover in De Zandloper. De huidige eigenaren streven ernaar om Groot Beetrum zo goed mogelijk te bewaren voor het nageslacht en zijn hierin geslaagd.

Foto jaren '50

Foto 2022

Hoofdvorm en dak

Foto 2008

Groot Beetrum behoort tot de Hallehuisgroep, het is een zogenaamde krukhuisboerderij in de vorm van een L. Het heeft een wolfsdak en de onderste poot van de L waarin zich o.a. de woonkamer, kelder en opkamer bevindt een schilddak. De daken zijn rietgedekt.

Gevels

Voorgevel

Foto 2008

In de stenen voorgevel bevinden zich van links naar rechts de ramen van de kelder en opkamer, de voordeur, twee ramen van de heerd en slaapkamerraam. Op de bovenverdieping zitten twee ramen van de zaadzolder. Deze worden ook wel zaadvensters genoemd.

Kozijnen

In de 2^e helft van de 17^e eeuw verscheen er een nieuw type kozijn, een schuifraam zonder kruis en omdat de kwaliteit van het glas beter werd had men nog maar 4 ruiten nodig, vierdeling genoemd. Hoe oud deze ramen zijn is niet bekend.

Zijgevel (oost)

Hier bevinden zich de ramen van de slaapkamers.

Achtergevel (noord)

Ook in de op het noorden gelegen achtergevel is het rietgedekte wolfsdak goed te zien er is echter een opening in de nok gemaakt voor het uilebord. De achterwand is deels met planken afgedicht, het is een gepotdekselde achterwand met mestdeuren en deeldeuren. Het terrein

links en rechts van de deuren lag vroeger wat lager. De linker staldeuren gaven toegang tot de paardenstal en achter de rechter staldeuren stonden de koeien.

Hooiluik

Uilebord

Het uilebord diende voor luchtverversing en toegang voor uilen voor het muizenvrij houden van de boerderij. Via het hooiluik werd het hooi op de hooizolder gestoken.

Rechts naast de nu niet meer zichtbare waterafvoer is een doorgang (15 x 25 cm) te zien. Vermoedelijk was deze voor katten en/of kippen.

Foto 1965

Zijgevel (west)

Op bovenstaande foto is ook de uitbouw voor de kelder en opkamer te zien met het schilddak. Hiernaast bevindt zich de keuken vervolgens de badkamer en de deel. De koeienstal, een grupstal, bevond zich achter de stalramen met een poortvorm en de twee mestdeuren.

Indeling boerderij

Plattegrond

Op deze plattegrond is de huidige indeling goed zichtbaar. De grup en de voerbak voor de paardenstal zijn er niet meer.

Woongedeelte

Gang

Via de dikke voordeur komt men in de gang die een met estriken ingelegde vloer heeft. In de deur bevindt zich ook nog een oud origineel slot. In de gang hangt links aan de muur een messenslijper en ook een vogelkooitje boven de deur naar de deel. Hierin werden vogels gehouden voor de zang of wat leven in de boerderij.

In het bakje van de messenslijpplank zit fijn zand. Messen slijpen: het plankje wordt horizontaal gelegd, wat zand uit het bakje op het plankje gestrooid en kan het mes geslepen worden. Na het slijpen gaat het zand weer in het bakje.

Heerd

In de heerd (woonkamer) werd vroeger met name in de winter geleefd, het was de enige verwarmde kamer. De muur waartegen vroeger een open vuur gestookt werd heet de brandmuur. Het open vuur diende voor verwarming en koken. Groot Beetrum heeft een mooie karakteristieke schouw. Hierin werd vroeger ook voor conservering vlees gerookt. De ruimte hiervoor is dichtgemaakt. Waarschijnlijk hebben links en rechts van de haard bedsteden gezeten en bij het weghalen hiervan zijn ter versteviging van de constructie muurijzers aangebracht.

In de heerd ligt een mooie houten vloer en aan de muur hangt nog steeds de klok die er bij de koop van de boerderij in 1859 ook al hing.

“Geut” (spoel/woonkeuken).

De keuken ook wel de geut genoemd heeft een estriken vloer. In de geut werd het vaatwerk gespoeld en de boter gekarnd. Pas later is deze verbouwd tot keuken. Koken deed men immers in de heerd of in het bakhuis. Uit praktische overweging moet de toegang tot de kelder in de “geut” liggen, men heeft dan minder loopwerk.

Opkamer

De opkamer ligt boven de kelder en is met trapje vanuit de geut te bereiken. Het openen van de deur gaat doormiddel van een touw. Vroeger waren de boerderijen van hout of met leem bestreken vlechtwerk. De stenen (op)kamer steekt boven de boerderij uit en dat gaf aanzien.

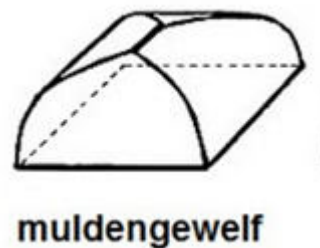
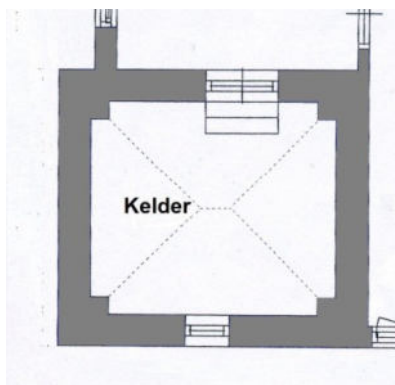
Kelder

De rechthoekige kelder met muren van ongeveer 30 cm dik. De dikke muren, vloer en plafond zorgen voor een min of meer constante temperatuur rond de 8 graden . De kelderdeur staat niet in het midden.

De muren zijn zo dik omdat steen warmte c.q. koude beter geleidt dan zand, hoe dikker de stenen wanden hoe beter de koude geleiding van de ondergrond en/of het grondwater naar de kelder. Een stenen plafond versterkt dit effect.

Omdat de kelder niet geheel vierkant maar rechthoekig is is het gewelf een muldengewelf en geen kloostergewelf zoals de plattegrond suggereert'.

Op de plattegrond zijn de aanzetstenen (hoekblokken) te zien waarop het gewelf begint.

Bedrijfsgedeelte

De deel

Foto 2008

Stallen

Hilt, nog deels aanwezig en loopt iets schuin af voor het makkelijker naar beneden verplaatsen van hooi. Hieronder stonden de koeien en was er een grup aanwezig. Op de foto links van de vuilnisbakken was een paardenstal.

Hooizolder

Met hooi opslag en deels nog originele sporen en een kagebint met geschoorde gordingen als windverband.

Foto 2008

Uilebord van binnenuit gezien.

Draagconstructie dak

Telmerken “Groot Beetrum”

In Beetrum staan gehakte telmerken in het gebint. Het aanwezig zijn van telwerken is een indicatie voor de ouderdom van het gebint. Op basis van de gekapte telmerken op de gebinten is het noordelijkste gebint nummer 1 en dan zuidelijker nummer 2, 3 en 4. De telmerken bevinden zich aan de (dezelfde) zuidelijke kant van de gebinten en bestaan uit ingehakte telmerken, voor rechts (de oost kant) II en III en voor links (de west kant) OO. Daar waar de telwerken aanwezig zijn is het aannemelijk dat dit nog de oorspronkelijke gebinten zijn.

Hooizolder: gebint met telmerken, **II** west, **OO** oost.

Foto van het gebint voor de muur van de hooizolder met het telmerk III.

Op de foto van de rechtse korbeel van het gebint van de deel is een I te zien.

Zaadzolder

De zaadzolder bevindt zich boven de heerd en was daardoor wat droger door de warmte en dus beter geschikt om zaden te bewaren. Naast de zaadzolder de zolder van de opkamer.

Op de foto is de brandmuur van de zaadzolder met schoorsteen goed te zien.

Erf en opstallen

Bakhuis

Foto 2008

Het bakhuis heeft nog een originele oven. Bij het met hout warm stoken van de oven moet de ovendeur open staan voor de rook. De schoorsteen met klep bevindt zich namelijk buiten de oven. Als de oven warm genoeg is worden de asresten eruit gehaald en kan het brood erin.

Pomp

De pomp staat centraal opgesteld zodat men makkelijk water kon pompen voor gebruik in het bakhuis en in de geut.

Boomgaard

Bij een boerderij hoort een boomgaard met hoogstamfruitbomen en verschillende bessenstruiken. De boomgaard werd omgeven door een haag, vaak een meidoornhaag.

Moestuin

Ook was er vroeger een moestuin, deze is nu in gebruik als kippenren. Naast een bloemhof was er een moeshof met groenten, vooral de grovere groentesoorten, zoals bonen, koolsoorten, e.d.

Schuur.

Bij de boerderij behoort ook een grote schuur met een wolfsdak en gedekt met riet en pannen. De schuur werd met name gebruikt voor het houden van vee.

Bronvermelding

- Foto's:
  - Fam. Kroesbergen
  - Gemeente Archief Ede
  - Vereniging Oud Ede
  - Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
  - Th Boessenkool
  - W.J. Bruijnes
- Documentatie Vereniging Oud Ede;
- Van boerderij tot boerderij 1987;
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse;
- Bronnen Vereniging Oud Ede.

Krukhuisboerderij Groot Beetrum

Lunterseweg 80 Ede rijksmonument

hooiluik

uilenbord

afvoer (historie)

katten/kippendoorgang

foto jaren '50

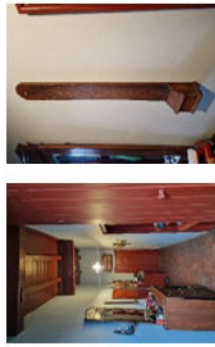
westgevel

gepotdekselde noordgevel

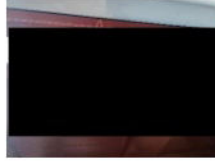
plattegrond boerderij

interieur gang

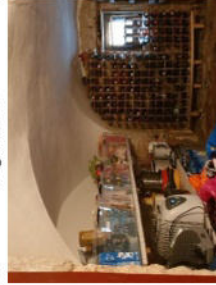
vogelkooi

slot voordeur

interieur van kelder

interieur van kelder

trap opkamer

bakhuis met oven

waterpomp, centraal op erf voor 'geut' en tuin

diverse ramen

ramen in bakhuis en op de deel

zaadvensters

oostgevel

deel met hilt

zware randbalk zuidgevel

klok

interieur heerd

telmerk III (3) west

hooizolder 2008

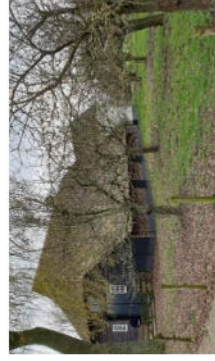
brandmuur, schoorsteen

kap van de zaadzolder

moestuin: bloemhof en moeshof (li.) boomgaard en bessen- en struiken (re.)

telmerk II (2) oost

Vereniging Oud Ede

Opgericht: 10 september 1924

e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

“Engelenhove”

Beschrijving

Periode: 1320 - heden

Engelenhove is een rijksmonument gelegen aan de Kernhemseweg 6. Bij het rijksmonument hoort ook de wagenschuur. De hooiberg is een gemeentelijk monument.

Boerderij ‘Engelenhove’ was één van de zogenaamde ‘volgerechtigde boerderijen’ in de buurt Ede-Veldhuizen. Zij werden in leenpacht uitgegeven aan hun bewoners; in die tijd allemaal personen van betekenis. Engelenhove was een van de vier pachtboerderijen van het landgoed Kernhem. De andere drie boerderijen waren: ‘De Slijpkruik’, ‘Bouwhuis’ en ‘De Kalverkamp’.

Op een schattingsrol van de Hertog van Gelre in 1320 werd de naam Wolf van Engelenhoven voor het eerst vermeld als belastingplichtige. Volgens een koopbrief uit 1447 werd de boerderij verkocht aan (hoogstwaarschijnlijk) de Heer van Kernhem. In 1621 kwam Seger van Arnhem, heer van Kernhem, in het bezit van Engelenhove, door ruil met een goed in de buurt Doesburg. Uit verpondingsregisters van de jaren 1758-1763 blijkt dat de gebruiker van Engelenhove jaarlijks 47 gulden, 18 stuivers en 8 penningen betaalde aan de Heer van Kernhem (in die jaren Graaf Van Wassenaar).

Engelenhove I

De tegenwoordige boerderij dateert van 1756. Of de oorspronkelijke boerderij is afgebroken of mogelijk is afgebrand, is niet bekend. De boerderij werd in die tijd bewoond door Reinder

Gerritsen, ook wel Hendriks genoemd, en zijn gezin. Nadat Reinder in 1758 was overleden, bleef zijn weduwe, genaamd Gerritje, met haar kinderen op Engelenhove wonen. De boerderij bezat een aandeel (ook wel hoeve of waardeel genoemd) in het Eder Bosch. Omdat Engelenhove tot het leen Kernhem behoorde, was de leenheer (eigenaar) bosmaal en had dus recht op een deel van de opbrengst.

Engelenhove I

Door vererving kwam de in 1685 in Ede geboren Dirk Geurtsen in het bezit van 'De Eekbos', een boerderij in het Broek, ten zuiden van de Doesburgerbuurt. Vermoedelijk heeft de zoon van Dirk, Cornelis, de naam van De Eekbos veranderd in 'Engelenhof' toen hij in 1758 trouwde met Marietje Hendriks (Gerritsen). Marietje verhuisde toen van de Engelenhove I naar de Engelenhof. Deze boerderij brandde voor 1762 af; de vervangende boerderij werd iets in zuidwestelijke richting gebouwd (nu Woutersweg 1) en kreeg in de volksmond ook de naam Engelenhove(n). En zo ontstonden dus de familiebanden tussen Engelenhove I en II. In 1811/1812 kozen de zonen van Cornelis en Marietje als achternaam 'Van Engelenhoven'.

Pachters

Na de familie Van Engelenhoven heeft de familie Van Veldhuizen tot 1922 op Engelenhove (I) gewoond en gewerkt. Daarna heeft de familie Gerrit Peelen lange tijd op Engelenhove (I) geboerd, ook nadat in 1970 de gemeente Ede het landgoed Kernhem met de boerderij overnam van Graaf Bentinck. Peelen hield varkens, schapen, kippen en twaalf koeien. De koeien graasden 's zomers op een weiland aan de Doesburgerdijk, dat destijds aan de Engelenhove behoorde. Bij de boerderij stonden maar liefst drie hooibergen, schuren, een schaapskooi en een bakhuis. Na het overlijden van Gerrit Peelen in 1947 werd het bedrijf voortgezet door zijn zoon.

Verval

De boerderij vormde een prachtobject voor de baldadige jeugd, na twee jaar leegstand kende Engelenhove geen ramen, deuren of vloeren meer. Ook het dak was zwaar in verval geraakt. Nadat de padvindsters van de Tarcisiusgroep belangstelling toonden en later het werkvoorzieningsschap 'Redbo', werd het erf van de boerderij in oktober 1981 'gekraakt' door paarden- en veehandelaar Jan de Koning. Hij hoopte hierdoor het leegstaande gebouw te

mogen huren. Hoewel de gemeenteraad van Ede niet gelukkig was met de kraakactie, was het wel gedaan met verdere vernielingen. Na veel gekrakeel werd ten slotte voor De Koning plaats gevonden aan de Apeldoornseweg, waar zijn zoon Jan junior nog steeds als veehandelaar werkt.

Oude luister

In 1983 werd, op kosten van de gemeente, de boerderij door een grote restauratie volledig hersteld en aan de eisen des tijds aangepast.

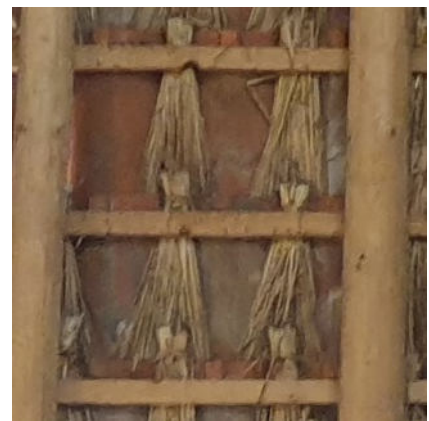
Luchtfoto 2022

Hoofdvorm en dak

Engelhove behoort tot de Hallehuisgroep, het is een driebeukige hallehuisboerderij met een wolfsdak. Het dak is nu met pannen gedekt. Oorspronkelijk waarschijnlijk deels met riet en pannen. Omdat een pannendak niet water- en sneeuw-dicht is zijn deze met zogenaamde strodokken afgedicht.

Foto 2021

In de loop der jaren zijn er een aantal verbouwingen geweest.

Foto 1983

Kelder, opkamer en een schoorsteen zijn gesloopt. Een deel van de gangmuur is gesloopt om plaats te maken voor de entree. Ook is er een toiletruimte gemaakt met een klein vierkant raam.

Foto 1978

Op deze foto is nog het kelderraam van de nu dichtgestorte kelder en het dakraam van de opkamer te zien. Rechts naast de opkamer bevond zich een keuken met eigen schoorsteen. Het woongedeelte is ca. 1900 enigszins verhoogd.

Gevels

Voorgevel

In de stenen voorgevel bevinden zich nu van links naar rechts het raam van de keuken, de voordeur welke in de keuken uitkomt, het raam van de heerd en een slaapkamerraam.

Engelenhove heeft een zesruitsschuifraam, met een tweedeling, deze werden vanaf 1850 gemaakt. De boerderijen behorende bij Kernhem (o.a. **Engelenhove**) zijn in de kleuren van Kernhem geschilderd. Dit is goed te zien aan de luiken.

Zijgevel

Van links naar rechts zien we stalramen van de deel, een dubbele houten deeldeer dan met een iets verspringend dak de geut (spoel/bijkeuken) met raam en deur en de ramen van de keuken. Waarvoor werd de dubbele deeldeer waarschijnlijk gebruikt? Een mogelijkheid is een grotere toegang voor een mestkar of ander 'gerij' in de situatie dat er nog een potstal op de deel of in de zijbeuk was.

Achtergevel

Bij de renovatie van de achtergevel heeft men om onbegrijpelijke reden het hooiluik dichtgemaakt. Een teken van luxe is het metselen van vlechtingen en de korfbogen boven de deeldeuren en mestdeuren.

Een boerderij loopt naar de achtergevel af, dit is goed te zien op de foto. De dakrand van de nieuwe potstal loopt horizontaal en de daklijn van de boerderij is links (de woning) iets hoger dan rechts (de deel). Nu kan het water via een natuurlijke weg van de geut naar de deel en dan naar buiten stromen. In de achtergevel zat een opening om water af te voeren.

Hooiluik

Vlechtingen

Waterafvoer

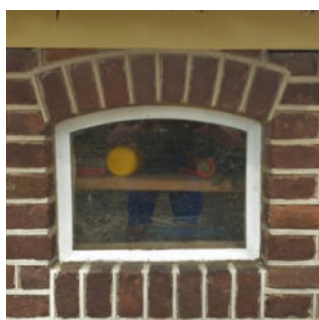
Muurankers

Muuranker met
smidsteken het
Andreaskruis

Stalramen

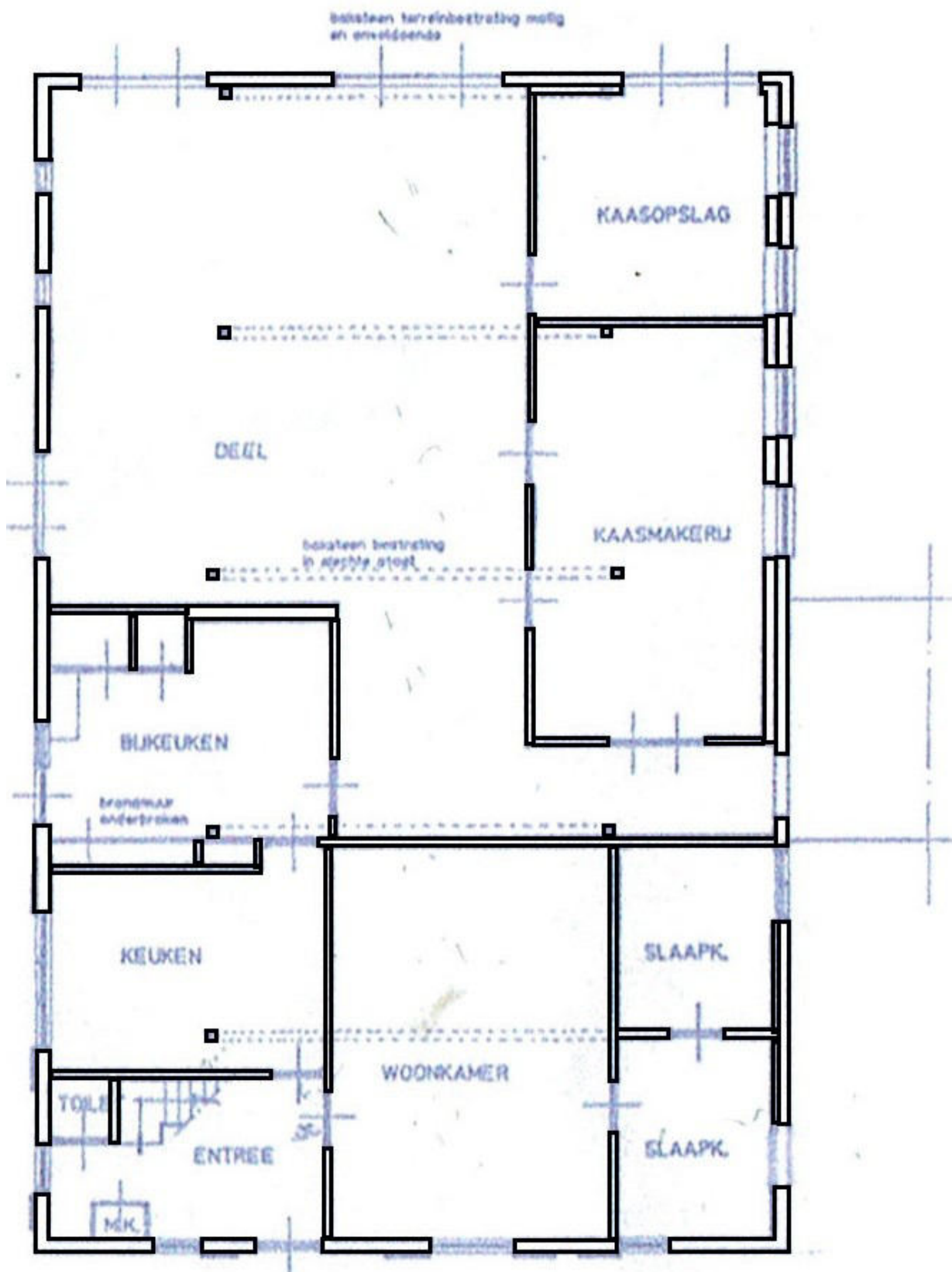
Bij Engelenhove zijn verschillende typen stalramen gebruikt. De (ronde) ramen geven de mogelijkheid om je te onderscheiden van andere boerderijen. Aan de stalramen kun je vaak zien wat voor een soort boerderij het is, kleine stalramen voor veestalling, grote stalramen voor licht op de dorsvloer, akkerbouw. Het rechthoekige raam is het meest recent.

Plattegrond

Deze plattegrond geeft de situatie in 1983 weer. Nu is o.a. de entree bij de keuken getrokken en is het toilet verplaatst.

BEGANE GROND

Woon gedeelte

Heerd

Op de plattegrond komt je binnen in de entree, in de huidige situatie is de entree bij de keuken getrokken en is het toilet verplaatst. De heerd heeft twee karakteristieke tegeltableausi's voorstellende een koe en een paard.

Foto 2023

Foto 1900

De weduwe Hendrikje Wijnen-Wolfswinkel zit achter haar spinnewiel. Haar dochter Gijsbertje zit bij de haard onder de schouw. Hendrikje is driemaal getrouwd. Uit haar tweede huwelijk met Gijsbert Willem Willems is dochter Gijbertje geboren en zij is op 39 jarige leeftijd getrouwd met Maas van Veldhuizen. De schouw is tussen 1900 en nu verbouwd, waarschijnlijk tegelijkertijd met het afbreken van de bedstee.

Brandmuur

Engelenhove heeft een bijzondere brandmuur, deze is waarschijnlijk gebouwd met stenen van het kasteel Kernhem en in plaats van kalkmortel is leem met zand en water als mortel gebruikt. Rond 1800 werd het metselen van baksteen met leem toegepast bij "hutten en geringe woningen" maar ook voor werk dat aan vuur is blootgesteld en dat is hier het geval. Om te voorkomen dat het leem uitdroogt moet deze muur een paar keer per jaar natgemaakt worden. Ook is op deze muur een dichtgemaakt gat te zien. Hier heeft waarschijnlijk een spionnetje gezeten. Via het spionnetje kon de boer zien wat er op de deel gebeurt.

Foto 2023

Geut (bijkeuken)

In de geut werd naast de dagelijkse werkzaamheden als het schoonmaken van melkimmers/bussen etc. gekarnd, kaas en boter gemaakt. Ook vond hier het voor-bereiden van het inmaken van groenten en het wekken van vlees en groente plaats. De toegang tot de kelder bevindt zich meestal in de geut.

Foto 2023

De Deel

In de deel is deels nog de oude klinker vloer aanwezig. Ook het zware gebint is goed te zien daar een deel van het plafond ontbreekt.

Waarschijnlijk was hier vroeger een potstal en later een stal met een grup. Veel vee heeft er niet gestaan, wat varkens, kippen en koeien. Foto 2023

2023: kap constructie voormalige hooizolder en de strodokken

Hooizolder in 1983

Foto: 2023 constructie van het kapgebint

Telmerken

Het gebint van Engelenhove is gemerkt met telmerken. De telmerken bestaan uit gehakte telmerken (III) aan de ene zijde en met een guts gemaakte komvormige telmerken (OOO). Het gebruik van telmerken is een indicatie voor de ouderdom. De gebinten behoren tot **oudste** delen van de boerderij.

Foto 2023 Gegutste telmerken OOO

Foto 2023 Uigehakte telmerken III

Opstallen boerderij erf

Er staat nog één hooiberg, een vijfroeder van rond 1900 waar er vroeger 3 stonden. Dit is een gemeentelijk monument, deze stond oorspronkelijk op het landgoed De Boom bij boerderij aan de Hamersveldseweg 146.

Foto 2023 Bergwinde, de stoel ontbreekt

Het gewicht van de kap hangt aan vijf beugels. Zie rechter foto uit 2023.

Wagenschuur

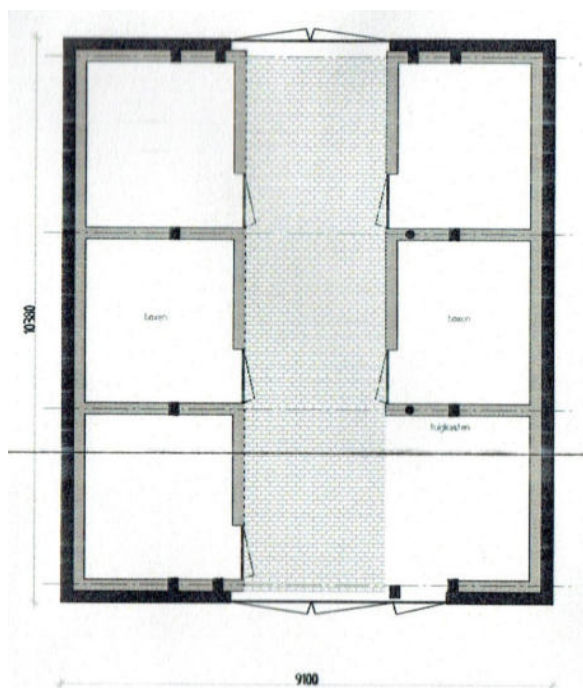

Op het erf staat een losse middenlangsdeel schuur (voormalige schaapskooi) onder een met riet en Hollandse pannen gedekt wolfdak; zijgevels in schoon metselwerk; kopgevels van gepotdekselde houten delen op bakstenen plint en met rechtgesloten dubbele deuren. Foto 1978

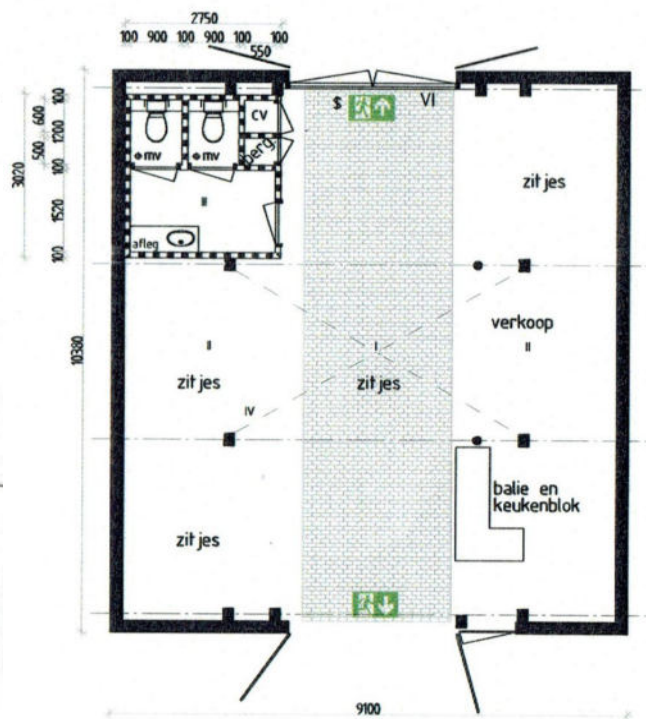

2021 in gebruik als paardenstal. De slieten zoals die vroeger in alle boerderijen gebruikt werden zijn hier nog goed te zien en deze zijn na de verbouwing tot een kleine eet en drink gelegenheid gehandhaafd.

Plattegrond 2021

Plattegrond 2023

Ook in de wagenschuur zijn telmerken gebruikt voor het gebinte.

Foto's 2023 Uitgehakte telmerken III

Met guts gestoken halve maantjes

Potstal

De potstal wordt weer gebruikt, zie de foto van een moderne potstal bij Engelenhove. Een potstal vermindert de emissie van milieuverontreinigende stoffen zoals stikstof.

Bronnen

- Gegevens familie van der Marel
- Meijer, G., De Van Engelenhoven Historie, Ede, 1988
- Ossenkoppele, G.A., Van boerderij tot boerderij, Ede, 1987
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse
- De praktische metselaar, handboek voor metselaars uit 1874
- Documentatie Vereniging Oud Ede
- Foto's
  - Vereniging Oud Ede
  - Archief gemeente Ede
  - Cultureel Erfgoed
  - Th. Boessenkool
  - W.J. Bruijnes

Kernhemseweg 6 Ede rijksmonument

luchtfoto 1951

in 1978

'geut'

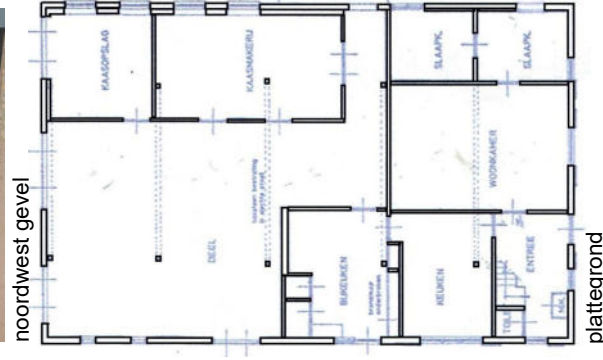
gebint en verdieping balklaag op de deel van boerderij

en waterafvoer van de deel

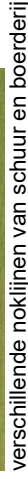
5-roedige hooiberg, rond 1900, met detail van roede en bergwinde, gem. monument

plattegrond

zuidoost gevel

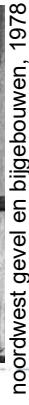
verschillende noklijnen van schuur en boerderij

wagenschuur, 1978; nu verbouwd tot eet- en drinkgelegenheid

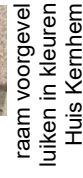
hooiluk 1994

noordwest gevel en bijgebouwen, 1978

gebinten met telmerken

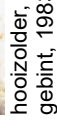
raam voorgevel
luiken in kleuren
Huis Kernhem

muurankers, vlechting,
diverse typen

telmerk, halve
maantjes

hooizolder,
gebint, 198:

zolder met gebint en deels niet beschoten kap

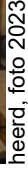
muurankers, vlechting,
diverse typen

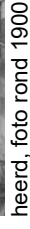
moderne potstal in bedrijf

Versioning Oud Ede
versie 09-09-23

heerd, foto 2023

heerd, foto rond 1900

